

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО ЗАСТРАХОВАНЕ И ФИНАНСИ

Явор Храбринов Башев

**ИЗМАМИ ВЪВ ФИНАНСОВИТЕ ОТЧЕТИ – АНАЛИЗИ
И ПРЕВЕНЦИИ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“

София, 2017

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО ЗАСТРАХОВАНЕ И ФИНАНСИ

Явор Храбринов Башев

**ИЗМАМИ ВЪВ ФИНАНСОВИТЕ ОТЧЕТИ – АНАЛИЗИ
И ПРЕВЕНЦИИ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
докторска програма „Счетоводство, контрол и анализ“

**Научен ръководител:
проф. д-р Стоян Стоянов**

София, 2017

Дисертационният труд е с обем от 196 стр., като изложението е структурирано във въведение, основен текст (таблици – 15 бр., фигури – 34 бр., заключение, библиографска справка (монографии, учебници, студии, статии, доклади – 195 бр.) и приложения.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на от часа в зала на ВУЗФ. Материалите по защита са на разположение на заинтересованите страни в библиотеката на ВУЗФ, София.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на изследваната тема

Интересът към измамите през последните десетилетия отразява еволюцията на глобалната бизнес среда. Сложността на тази среда се увеличава експоненциално благодарение на постиженията в областта на технологиите, съчетани с множеството взаимодействия между различните играчи както на макро-, така и на микрониво. Това затруднява превенцията и разследването на измамите от различен мащаб. **Johnson and Indvik (2002)** твърдят, че измамите представляват една от основните заплахи за бизнеса. Проучване, извършено през 2011 г. от „Ърнст и Янг“ (**Ernst and Young (2011)**), позиционира измамите като един от основните проблеми за бизнеса в световен мащаб, наред с киберпрестъпленията и заплахите от търговия с вътрешна информация. Констатациите на „Прайс Уотърхауз Купърс“ (**Price Waterhouse Coopers (2011, 2007)**) подчертават значимостта на този проблем, отчитайки, че за период от две години 50% от компаниите по света са били обект на финансова измама от един или друг вид.

Според „Доклад до държавите“, публикуван през 2014 г. от американската Асоциация на сертифицираните експерти по разкриване на измами (АСЕРИ), едва 9,9% от всички измами са свързани с финансовите отчети. Това представлява увеличение с 5,1% в сравнение със същия доклад през 2010 г. Макар делът на този вид измами да представлява само една десета, финансовите загуби, свързани с него, са десет пъти по-големи. Това прави много по-съществени отрицателните последици, отнасящи се до този вид измами, а оттук и важността на проблема, свързан с тях. Нещо повече, финансовата загуба не е единствената последица от подобно събитие – вредата за репутацията и щетите по отношение доверието на заинтересованите страни невинаги подлежат на количествено определяне, за да се оцени точното отрицателно въздействие. През последните десетилетия случаите, подобни на Enron Тусо и Global Crossing, са примери за това колко унищожителни могат да бъдат измамите, свързани с финансовите отчети – спадщото доверие на инвеститорите и обществеността са само началото на последициите от подобни деяния с цел измама. Автори като **Rezaee et al (2004); Brody and Pacini (2006)** са само част от тези, които допринасят за изследванията по темата. Две други важни области на тази тема се отнасят до стоящите в основата причини и логика, водещи до измами, свързани с финансовите отчети (**Wuerges and Bobra, 2010; Sitorus et al., 2010**), както и точните начини за разкриване на подобен род измами (**Dechow et al., 2011**). При случаите на финансови измами няма позитивни последици за обществото, тъй като ефективността и добавянето на стойност се губят. Ако измамите бъдат елиминирани или поне силно ограничени, основният двигател за икономическите и други ползи би била стойността, добавяна от съответните организации.

Ето защо контролите и методите, отнасящи се до предотвратяването и разкриването на измамите, свързани с финансовите отчети, са особено важни за всяка организация, осъществяваща своята дейност в днешно време.

Противодействието на тези измами изисква хармонизирани действия от лицата на всички организационни нива, включително съвета на директорите, висшите изпълнителни кадри, звеното за одит и редовите служители, отговарящи за ежедневната оперативна дейност на организацията. Макар стратегиите за предотвратяване и разкриване на измамите да са обект на разглеждане в литературата от страна на учени и професионални организации, като Института на вътрешните одитори, Асоциацията на сертифицираните експерти по разкриване на измами, Американския институт на дипломираните експерт-счетоводители и фирмите от „Голямата четворка“, изброявайки само част от тях, необходимостта от по-нататъшни изследвания продължава да е налице, за да бъде осъществено противодействие на измамите, свързани с финансовите отчети.

Измамите, свързани с финансовите отчети, продължават да са релевантен фактор в развитите страни, където техниките по отношение на процесите и контрола за борба с измамите не са имали достатъчно време, за да достигнат ниво на зрялост и да функционират ефективно. Противодействието на тези измами обаче е още по-уместно в държави, в които тези процеси все още се приспособяват към съответната среда. Въпреки важното значение на противодействието на тези измами липсват изследвания за това как съществуващата понастоящем литература и практика на възникване, разкриване и превенция на измамите, свързани с финансовите отчети, се пренасят в източноевропейски контекст. Настоящото изследване се фокусира върху тези въпроси, използвайки информация, събрана от български респонденти.

2. Цел, теза и задачи на дисертационния труд

Целта на дисертационния труд е да се изследват същността и факторите, обуславящи измамите във финансовите отчети, и на базата на проведено емпирично изследване в Република България да се очертаят и изведат определени насоки за ограничаване на възникването и за предотвратяване на измамите, свързани с финансовите отчети. Основната **теза**, застъпена от изследвателя, е, че възникването на измамите е обусловено от обективни фактори, но съществуват реални възможности за ограничаването на измамите във финансовите отчети. За да постигне целта, дисертантът си поставя следните изследователски въпроси и **задачи**:

- да се дефинират измамите, свързани с финансовите отчети и тяхната класификация и елементи;
- да се анализира литературата (теории, модели, общи рамки), отнасяща се до възникването на измамите, контрола (предотвратяване и разкриване) и неговото прилагане по отношение на измамите, свързани с финансовите отчети, както и ролята на различните страни и лица във и извън организацията;
- да се направи аналитично заключение относно състоянието на измамите, свързани с финансовите отчети, в български контекст;

- да се установят основните практически проблеми;
- въз основа на констатациите да се съставят препоръки/модели с цел ограничаване случаите на измами, свързани с финансовите отчети в страната, което би укрепило доверието в изготвяната полезна финансова информация, понижавайки на първо място риска от възникване на подобни измами.

3. Ограничения на изследването

Ограниченията на изследването в дисертационния труд се отнасят:

▶ до използвания въпросник – той представя картина на проблема с измамите, свързани с финансовите отчети, без да навлиза в повече подробности, както други методи. Обхватът на изследването е ограничен, изследването е проведено само в България. Посочените по-горе две причини не позволяват на изследването да гарантира, че данните са съпоставими и подходящи за генерализиране в различни контексти.

▶ до качествения характер на изследването и естеството на резултатите. За ограничаването на този риск са предприети всички необходими стъпки, но гарантирането на пълна достоверност и автентичност на данните и базирания върху тях анализ трудно може да бъде постигнато поради разнообразието на факторите, които биха могли потенциално да повлияят върху резултатите.

▶ до факта, че изследването се фокусира основно върху финансовото отчетане с цел измама, а не толкова върху измамите, произтичащи от неправомерно присвояване на активи (злоупотреби с активи).

4. Очаквани резултати на изследването

Дисертантът приема, че изследването ще даде принос в теорията и практиката. Като използва направените констатации, той ще има възможност да предостави информация относно състоянието на измамите и да предложи подходящи модели/препоръки, насочени към ограничаване на явлението на измамите, свързани с финансовите отчети в Р България.

5. Методология на изследването

Методите, които са използвани в изследването, са общозначими и традиционно приложими като: историко-логически метод, метод на индукцията и дедукцията, сравнителен метод, метод на наблюдението, нормативен подход и др.

6. Аprobация

Части от дисертационния труд са публикувани в специализирани научни издания (една статия в колективна монография) и са представени на международни и национални научнопрактически конференции (два броя доклади).

II. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд включва четири основни раздела.

В I раздел: Въведение са очертани:

→ изследователската цел, задачи, теза, методологията и ограниченията на изследването.

В II раздел: Литературен преглед се прави критичен преглед на научната литература и други публикации, засягайки теми като:

- дефиниране и класифициране на измамите;
- същност и специфики на измамите във финансовите отчети;
- загуби поради измами, свързани с финансовите отчети;
- значение и обхват на информацията във финансовите отчети и свързаните с това разходи;
- извършители на измами, свързани с финансовите отчети;
- схеми на финансови измами;
- възникване на случаи на измама;
- модели на риск;
- международни одиторски стандарти и насоки относно измамите, свързани с финансовите отчети;
- роля на вътрешния контрол, среда и политики;
- приети ключови нормативни актове/регулации във връзка с измамите;
- теории, имащи отношение към измамите;
- модели за предотвратяване и разкриване на случаи на измама;
- ключови общи рамки за контрол.

В III раздел: Методологичен инструментариум се съдържа изследователската методология за проучването, включително:

→ подходът и проектирането на изследването, техниките за събиране на данни и анализ.

В IV раздел: Резултати се съдържат емпиричните констатации от проучването на базата на резултатите от въпросника, съпътстващ всяка тема, поставена от въпросите. Дисертацията завършва с изграждане на модел на базата на констатациите и предложените препоръки. Изводите от настоящото изследване и препоръките за бъдещи изследвания са поместени в края.

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

РАЗДЕЛ ПЪРВИ: ВЪВЕДЕНИЕ

Във въведението на дисертационния труд е представена актуалността на избраната тема. Детерминирани са целта, задачите, работната теза и използваните методи в изследването. Също така е представена и ограничителната рамка.

РАЗДЕЛ ВТОРИ: ЛИТЕРАТУРЕН ПРЕГЛЕД

Литературният преглед представлява организиране на наличната информация, публикувана по дадена тема, което се използва за представяне на обобщение на съществуващото познание и идеи. Прегледът се базира на уместната информация и теории, приложими по отношение на разбирането за естеството, възникването и контрола върху измамите, свързани с финансовите отчети. Изследването прави преглед на необходимите дефиниции и концепции, за да се установи съответният контекст. Те са обобщени и представени по-долу.

1. Същност и елементи на измамата

Измамата присъства в човешката среда от древни времена. В най-широк смисъл тя се дефинира като „неправомерно или престъпно въвеждане в заблуждение, което води до някаква форма на лично облагодетелстване“ (**Oxford Dictionary, 2016**) или „преднамерено изкривяване на истината, за да се накара друго лице да се раздели с определена ценност или да се откаже от свое законно право“ (**Merriam Webster, 2016**). За да бъде класифициран даден случай като измама, обикновено трябва да бъдат изпълнени редица условия. **Davia (2000)** очертава няколко момента, които съставляват деянието измама: трябва да има жертва (може да е едно или повече лица), която е докарана до претърпяване на загуба посредством въвеждащо в заблуждение действие на дадено лице (наричано извършител). Освен това трябва да са налице доказателства относно намерението и печалбата на извършителя. Или иначе казано – измамата може да включва едно или повече лица, които действат тайно за собственото си обогатяване, като лишават друго лице от определена ценност. По-комплексно измамата се *дефинира* като комбинация от средства, резултат от човешката изобретателност, за получаване на преимущества/изгода за едно лице спрямо друго, посредством въвеждащи в заблуждение предложения или прикриване на истината. Прави се разлика между измама и злоупотреба (**D. Dinev, 2006**), като разликата се търси в преднамереността и намерението в действията на дадено лице, което предварително знае, че тези действия биха били във вреда на предприятието. Трябва да се прави разлика и между измама и грешка. Разликата се състои в наличието на преднамерени действия, имащи за цел получаването на преимущество спрямо други лица посредством манипулация с цел измама.

Съответно *елементите* на измамата включват *подбуда/натиск/мотив; възможност; рационално обяснение/логическа обосновка; прикриване; и осребряване*. Когато се говори за измама, е налице определена мотивация или подбуда. **Д. Динев (D. Dinev, 2006)** посочва, че измамата винаги се извършва в полза на дадено лице, в полза на предприятието или и двете. Тя може да бъде генерирана от алчност, съществени финансови задължения, неочаквани финансови нужди, неудовлетворително признание за извършваната работа, желание за по-добър живот и т.н.

2. Класифициране на измамите

Когато разглеждаме измамата и зададем въпроса: кой е извършителят, в литературата преобладават *два типа* измами. На първо място и статистически най-често срещаният вид (**ACFE, 2014**) е измамата на *белите якички (известна също и като измама, извършвана от служители)*, обикновено асоциирана с кражба, незаконно присвояване на парични средства от страна на физически лица, нарушаване на фидуциарни задължения и други незаконни действия. Втората категория обхваща измамите, извършвани от *висшите нива на ръководството (измама, извършвана от ръководството)*, при които отрицателните последици са много по-значителни, като в повечето случаи са замесени множество лица поради вътрешноприсъщата сложност на измамата.

От друга страна, когато измамата се разглежда във връзка с класификацията на организацията/предприятието, тя включва вътрешни измами или измами на работното място – извършвани от мениджъри, съвети на директори, вътрешни одитори, обикновени служители и от друга страна – външни измами, извършвани от доставчици, външни одитори, инвеститори (**Bolonga, 1995**).

Съществуват и други общи класификации на случаите на измама. Например тази на видовете измами, предложена от **Albrecht и Albrecht (2003)**. Авторите разграничават и обясняват различните видове измама и ги обвързват с най-често срещаните жертви и извършители, като включват: незаконно присвояване от страна на служители (измама на работното място), измами, извършвани от ръководството, измамни инвестиционни схеми, измами, извършвани от продавачи, измами, извършвани от клиенти. Според **Д. Динев (2006)** правилното класифициране на случаите на измама допринася за по-доброто проучване, признаване, разкриване и предотвратяване на измамите. Той посочва следните *критерии* за класифициране на измамите: наказателен кодекс; място на извършване на измамата; обществена област; вид на юридическа регистрация на извършителя; собственост и статус в управленската йерархия; ориентация (направление); технология на извършваната стопанска дейност.

3. Характеристика на субекта на измами

Друг аспект на измамите се отнася до извършителите на тези деяния. Въпросът: „какви са характеристиките на лицата, които извършват измами“, получава отговор

от **Ozkul и Ramakcu (2012)**, които ни представят всеобхватен списък с характеристики на измамниците. Съществуват няколко *характеристики*, които биха могли да бъдат използвани, за да се опишат измамниците – ниво на образование, възраст и т.н., като всички те играят важна роля за вида и тежестта на измамите, които той или тя е в състояние да извърши. Лицата, извършващи измама, в много случаи имат общи черти на характера, съпътстващи измамното деяние, като например контролиращо поведение или внезапна промяна в поведението. Според проучване, проведено от **Кей Пи Ем Джи (KPMG 2011)** типичният измамник: е на възраст между 36 и 55 години (в над 70% от прегледаните случаи), от мъжки пол, извършващ измамно поведение срещу организацията, като е работил в компанията между 2 и 10 години (средно в 66% от случаите). Само в 1% от случаите измамникът е работил в компанията в продължение на по-малко от една година, а в 33% – над 10 години. Тази характеристика ни отвежда до лица, които са на висши ръководни позиции и проявяват тенденция да са много добре запознати със структурата на организацията (с всички силни и слаби страни на контрола) и ангажирани с измамни действия в течение на продължителен период. Трябва да се отбележи, че тези измамни действия в преобладаващата част от случаите включват заобикаляне и пренебрегване на контрола, установен в организацията. Най-често срещаният метод се състои във възползване от слабия вътрешен контрол – 74% от случаите (**KPMG, 2011**), следван от тайното споразумяване с цел заобикаляне на добрия контрол (11%) и простото извършване на действия с цел измама, независимо от контрола (15%). Разбира се, методите варират в зависимост от спецификата на всеки извършван вид измама.

4. Измами, свързана с финансовите отчети – дефиниции, значение, схеми и последствия

Значението на информацията, съдържаща се във финансовия отчет, е обусловено от нейната роля за икономиката като цяло. Тази информация помага на потребителите да вземат рационални решения, като им осигурява точна картина на икономическата действителност. Информацията във финансовите отчети следва да е надеждна и уместна (**Съвет за финансово-счетоводни стандарти на САЩ – FASB, 1980**). Предходни изследвания показват, че лицата, отговорни за вземане на решенията, разчитат толкова повече на източника на информацията, колкото по-загрижени са те за нейната достоверност (**Coleman and Irving, 1997**). Ако тази информация е невярна или манипулирана, потребителите ще направят инвестиции, които биха могли да са нелогични и неоправдани и да доведат до негативен резултат (пример за това е погрешното определяне на цената на дългови или други ценни книжа). Ако доверието на потребителя в предоставяната информация излезне, това може да доведе до ситуация, при която на съответния пазар не се вземат решения, и до изтичане на капитали към области, в които финансовата информация е надеждна. Наличната литература подкрепя тази линия на разсъждения, като твърди, че счетоводните измами в множество случаи водят до нереалистични очаквания, което от своя страна води до неефективност на пазарната

система (Miller, 2003; Erickson et al, 2004). Ефектът от подобни измами обаче не се ограничава единствено до финансовия пазар. Sadka (2004) твърди, че като следствие от това страдат и продуктовите пазари, в резултат от което ефектът се разпростира върху целия отрасъл или индустрия, причинявайки неблагоприятни последици и за общественото благоденствие. С разрастването на пазара на капитали се променя и видът инвеститори. Много непрофесионални инвеститори започват да представляват голям дял от пазарите. Преценките и инвестиционните решения на тези инвеститори в много по-голяма степен зависят от изготвената финансова информация, включително нейното представяне и формат (Warne, 2009), с основен акцент върху източниците на информация, оценяването по справедлива стойност, всеобхватния доход и оперативните прогнози (Elliot, 2006). Инвеститорите трябва да са в състояние да разчитат на предоставената финансова информация – ако те започнат да поставят под съмнение нейната валидност и надеждност поради предходни случаи на неправилно представяне, това със сигурност ще се превърне в едно от основните предизвикателства пред бизнеса в световен мащаб. Според Д. Петрова (2007) последиците от подправените финансови отчети се свеждат до: подкопаване на качеството и достоверността на процеса на финансово отчитане; спадане на доверието на капиталовите пазари в надеждността на финансовата информация; уронване на репутацията на одиторската професия в обществото и пораждање на подозрения в ефективността на одита на финансови отчети; разрушаване на кариерата на лицата, участващи в измамата; предприятията, замесени в измамите, биха могли да понесат съществени икономически загуби; огромни съдебни разходи; засилване на регулаторната намеса; намаляване на зависимостта от капиталовите пазари и неблагоприятни последици за националното икономическо развитие и просперитет.

Независимо че финансовата информация се изготвя предимно за бизнес цели, основната идея, стояща зад създаването на тази информация, е, че тя би могла да се използва от всекиго. Финансовият отчет представлява средството, посредством което предприятието представя резултатите от дейността си и финансовото си състояние. Финансовият отчет е крайният продукт на счетоводното отчитане. Той е резултат от прилагането на уникални техники и методи, присъщи на счетоводното отчитане. Тези методи включват система от елементи и техники, които гарантират непрекъснато обективно отразяване на процесите и операциите на предприятията в хода на тяхната ежедневна дейност (С. Стоянов, 2008). Макар че счетоводните правила и нормативни разпоредби за изготвянето на финансовите отчети във всяка отделна страна да се различават помежду си, съществуват три основни условия, които трябва да бъдат изпълнени по отношение на изготвяната финансова информация. Първо, тя трябва да е в състояние да изпълни своята цел. Второ, трябва да е точна, пълна и обективна. Трето, тя трябва да е своевременна – да бъде предоставена в точно определено време. Единствено изпълнявайки тези условия, информацията ще бъде подходяща да осигури икономически и логически обосновани решения, като постигне предвидимост относно състоянието на предприятието в бъдещи периоди. Целите на финансовия отчет да предостави информация относно резултатите от дейността на дружеството и промените във

финансовото му състояние в сравнение с предходни периоди не могат да бъдат инкорпорирани само в един компонент на финансовия отчет, от което произтича необходимостта от няколко компонента, като всеки един се фокусира върху различни аспекти на отчетния процес. Обичайният набор от изготвяните финансови отчети включва: баланс, отчет за доходите, отчет за паричните потоци, отчет за промените в капитала и съпътстващите ги пояснителни приложения. Техните градивни елементи играят важна роля във връзка с измамите, свързани с финансовите отчети.

Измамата, свързана с финансовите отчети, е вид измама, извършвана от високите нива на ръководството. Официалната дефиниция на американската Асоциация на сертифицираните експерти по разкриване на измами (АСЕРИ) е, че тя е преднамереното неправилно отчитане (или пропускане) на съществени факти или друг вид данни, което, разгледано заедно с друга публично достъпна информация, би накарало потребителя на информацията да промени или измени своята преценка. Това е едно от трите направления на измамите на работното място, използвани от АСЕРИ, наред с корупцията и неправомерното присвояване на активи. Националната комисия по финансово отчитане с цел измама на САЩ (1987) твърди, че измамата във финансовия отчет е безразсъдно поведение чрез действие или бездействие, което вероятно ще доведе до съществено подвеждащи финансови данни.

Съществуват различни дефиниции, но общото в тях е, че измамите предполагат преднамерено подвеждащо представяне или пропускане на информация във финансовия отчет с цел погрешно информиране, даване на неправилни насоки и нанасяне на вреда на потребителите на информацията (инвеститори, кредитори, одитори и други заинтересовани страни).

Gravitt (2006) представя няколко схеми, използвани при измамите, свързани с финансовите отчети: 1) манипулиране или фалшифициране на финансовата информация и първичните документи; 2) преднамерено неправилно използване на процедури, политики и счетоводни принципи, прилагани при изготвянето на финансовата информация; 3) умишлено пропускане или изменение на събития и операции, имащи отношение към отчитането на финансовото състояние на дружеството. **Razaee (2010)** разширява схемите за измами, свързани с финансовите отчети, като включва: използването на агресивни счетоводни техники посредством незаконно манипулиране на печалбата и възползването от пропуски в счетоводните стандарти, позволяващи на предприятието да прикрие действителното си състояние.

Измамите, свързани с финансовите отчети, са дефинирани и като финансово престъпление. Съгласно приетия във Великобритания Закон за финансовите услуги и пазари от 2000 г. тук са включени три аспекта: 1) измама или нечестно действие; 2) неправомерно поведение или неправилно използване на информация, отнасяща се до финансовите пазари; 3) боравене с приходите от подобно престъпление. Британският закон за измамите от 2006 г. допълнително подсилва понятието и дефиницията за подобни престъпления, отчитайки, че такива случаи на измама включват: 1) неверни числови данни и/или невярно представяне; 2) неточна

информация, която би могла да доведе до неоповестяване на правилната информация; и 3) участие на ръководството или директорите на организацията.

Според **ACFE (2012)** всяка средна по големина организация в световен мащаб губи по приблизителни оценки 5% от приходите си в резултат от измами, което прави загуби в размер на трилиони долари в глобален аспект. Макар честотата на измамите, свързани с финансовите отчети, да е ниска в сравнение с други видове измама, средната медианна загуба, асоциирана с подобни измами, е един милион долара, което е десет пъти повече в сравнение с други видове измами. Нещо повече, през последните няколко години е налице увеличаване на случаите на измами, свързани с финансовата информация, което засилва сериозността на този проблем. Центърът за качество на одита в САЩ (2010) посочва, че последствията от случаи на измами, свързани с финансовите отчети, включват не само финансови загуби, но също и загуба на стойност за акционерите и фалити. Налице са и последствия за тези лица, които са се договаряли тайно за извършване на измамата. Те не само ще бъдат уволнени, но и биха могли да влязат в затвора или да им бъдат наложени глоби. В много случаи репутацията им не им позволява да бъдат наемани в други организации. Трябва да бъде споменато, че измамата в организацията не се ограничава само до една форма, а може да включва комбинация от различни схеми заедно с измамата във финансовата информация.

Не всички отклонения в регистрите или информацията обаче са пряк резултат от измама. Друга причина би могла да е грешка, която е непреднамерена и причинена от изчислителен или човешки пропуск. Подобни неточности във финансовата информация се считат по-скоро за грешка, а не за измама. Те могат да се дължат на грешка в събирането и обработката на данните във финансовия отчет, неточни счетоводни приблизителни оценки или на елементарна грешка в прилагането на счетоводните принципи (**Kwok, 2005**). Те представляват противоположност на нередностите, които водят до измама, включително: преднамереното пропускане на събития и операции или неправилно прилагане на счетоводните принципи с конкретен умисъл. **М. Динев (2015)** посочва, че за разлика от грешките измамата произтича от користни мотиви и е преднамерено и преобладаващо извършвана по организиран начин. Нещо повече, фундаментална характеристика на измамата е, че посредством нея се получава определена изгода, винаги тя е това, което се цели. Измамата, както посочва **М. Динев (2015)**, „е начин да се преодолее предимството на другите, да се създаде друга представа за извършителя на измамата срещу някаква облага“¹. **А. Вейсел (2017)** посочва, че в съвременната научна литература вниманието основно е концентрирано върху измамата. Причината за това е, че рискът да не сме в състояние да разкрием съществено неправилно отчитане, дължащо се на измама, е по-висок от риска от съществено неправилно отчитане в резултат от грешка. Измамата може да бъде асоциирана със сложни и внимателно организирани схеми, създадени за прикриване – например на фалшифициране, умишлен пропуск да бъде регистрирана дадена сделка или операция, тайно договаряне и други подобни. Съществуват и т.нар. данъчно-осигурителни измами,

¹ Динев, М. Контрол и регулиране в социалното управление. С., ИК – УНСС, 2015 г., стр. 145.

които „...най-често включват осигуряване на по-нисък доход и укриване на данък върху добавената стойност...“².

² Вейсел, Али. Одитинг, Сиела, 2017 г., стр. 154.

5. Видове измами във финансовите отчети

Изложение на Одиторски стандарт 99 на Института на дипломираните експерт-счетоводители (AICPA) дефинира две основни възможни неправилни отчитания във връзка с финансовите отчети, които съставляват дейност с цел измама: първото е измама, дължаща се на финансово отчитане с цел измама, а второто – измама, дължаща се на неправомерно присвояване на активи. Всяка от двете категории обхваща разнообразни начини за извършване на измамата. Обикновено се счита, че последствията от финансовото отчитане с цел измама са много по-съществени поради техния ефект върху организацията и дори върху обществото като цяло.

5.1. *Неправилни отчитания, причинени от финансово отчитане с цел измама*

Финансовото отчитане с цел измама включва действия, разработени, за да заблудят потребителите на тази информация, обикновено с цел косвено облагодетелстване на лицето, извършващо измамата. Основната цел на подобно отчитане обикновено е да се представи по-добро финансово състояние на предприятието, като един от начините за това е да се надценят приходите и/или доходът. Същият ефект може да бъде постигнат, като се занижат разходите и изходящите парични потоци от предприятието. Комисията по ценни книжа и фондови борси (SEC 1999) разглежда финансовото отчитане с цел измама като използване на трикове и измамни прийоми за постигане на конкретни резултати посредством манипулиране на финансовата информация (резултатите от дейността) на организацията. В литературата се разглеждат два вида финансово отчитане с цел измама, които водят до пряко или косвено манипулиране на печалбата или загубата на организацията (Dooley, 2002). Първият е приобщаващ, което означава, че неправилното отчитане във финансовата информация произтича от надценяване на приходи и активи или подценяване на задължения. Вторият е изключващ, като той предполага преднамерено пропускане във финансовата информация на компанията на пасиви и/или други задължения. В много случаи манипулирането на финансовия отчет се извършва с цел да се отчете постоянен, равномерно нарастващ доход, което създава впечатление за минимизиране на непредсказуемостта на дейността на дружеството и оказва влияние върху стойността на организацията. Съществува така наречената **сива зона**, в която разграничителната линия между поведението с цел измама и агресивните, но правомерни счетоводни методи, се замъглява. Международните счетоводни стандарти, като например Общоприетите счетоводни принципи на САЩ (GAAP), позволяват разнообразни начини за представяне на дейността и текущото финансово състояние на компанията, което включва законни и легитимни счетоводни избори. Това в много случаи може да замъгли действителното финансово състояние на организацията, което клони към спектъра на начините на управление на предприятието, целящи измама. Другото наименование на този процес е **агресивно счетоводно отчитане**, което обхваща техники за управление на печалбата, даващи възможност на ръководството на

организацията да удовлетворява желаните параметри за резултатите от дейността и позволява на финансовите данни на дружеството да изглеждат по-добре. **Griffiths (1981)** посочва, че тези техники за манипулиране са най-големият трик, изобретен след Троянския кон. Намерението на ръководството обаче е от съществено значение. Ако прилагането на тези принципи се прави с ясното намерение за прикриване или извършване на измама, действията на извършителите следва да се третираат като неправомерно поведение. От друга страна, неправилното представяне на финансовото състояние на организацията би могло да се дължи на грешка или неправилно прилагане на уместни принципи.

5.2. Неправилни отчитания, причинени от неправомерно присвояване на активи

Подобни неправилни отчитания могат да възникнат по най-различни начини, включително кражба на активи на компанията, незаконно присвояване и други видове измама, които биха могли косвено да засегнат финансовото отчитане. Пример за това е представянето, че съгласно счетоводната документация са налични материални запаси, докато на практика те не съществуват. Активите могат да са от материално/физическо естество (доставки, материални запаси, машини) или монетарно/парично естество. Монетарните/паричните активи включват парични средства и парични еквиваленти, които са с висока степен на ликвидност и в много случаи лесно достъпни за служителите, което ги прави предпочитан актив за злоупотреби. Макар че, когато разглеждаме подобни измами изолирано, нивото на същественост може да изглежда пренебрежимо малко, честотата на възникване на такива случаи би могла да ги превърне във важен фактор, водещ до неправилно отчитане на финансовата информация.

6. Теории за измамите – ретроспективен анализ

Учените са на различни мнения относно причините, стоящи в основата на съществуването на измамата. Причините биха могли да бъдат разглеждани от различни гледни точки, включително от структурен, психологически, оперативен и социален аспект.

Мотивите, каращи хората да извършват измами, са проучени първоначално от експерта по криминология **Donald Cressey** през петдесетте години на миналия век. Неговото изследване обхваща 250 лица, които отговарят на следните два критерия: първо, лицето е заемало позиция, предполагаща оказване на доверие, и второ, той или тя са нарушили това доверие. Изследването установява, че трябва да са налице три фактора: *подбуда, възможност и рационално обяснение*. Тези фактори са в основата на т.нар. модел **триъгълник на измамите**, с който той обяснява как възникват измамите. Следва да се отбележи, че по принцип подбудата може да е нож с две остриета. **Hooper and Pornelli (2010)** предполагат, че подбудата може да е положителна или отрицателна сила за мотивацията на дадено лице да извърши определени действия. Независимо от това в много случаи тя е един от движещите

фактори, които карат лицето да пристъпи към извършване на измама. Тя може да включва широк набор от елементи, вариращи от финансови проблеми до вкус към лукс или проблеми с пристрастяване. Обикновено тези нужди се схващат като такива, които не могат да бъдат споделени и да получат социално одобрение от лицата, злоупотребяващи с доверието, поради което трябва да бъдат държани в тайна (**Rasha and Andrew, 2012**). Освен това **Cressey (1987)** твърди, че в много случаи лицата, извършващи измама, никога не са постъпвали по този начин в миналото. **Mudock (2008)** стига до заключение, че подбудите могат да бъдат финансови, нефинансови (липса на дисциплина, хазарт) или дори политически или социални. **Albert et al. (2010)** привеждат примери за това как финансовите подбуди биха могли да насърчат организационна измама и да доведат до финансови загуби и неспособност за ефективна конкуренция поради алчността на отделни лица, живеещи отвъд възможностите си. Наред с това те категоризират факторите във връзка с подбудите в няколко групи, които включват: икономически подбуди, подбуди, свързани с пороци, с работното място или други подбуди. **Roggeveen (2009)** посочва, че всеки може да прибегне до измама във финансовите отчети, стига стимулите да са достатъчно големи. Освен това рационалното обяснение силно се влияе от корпоративната среда на организацията: широко известно е, че ако висшето ръководство проявява пренебрежение към осигуряването на достоверно представяне на финансовата информация, малко вероятно е останалата част от ръководството да се отнася с необходимата сериозност към този въпрос.

Основните *фактори* във връзка с мотивацията/подбудите, които биха могли да доведат до извършване на измама във финансовите отчети, са:

► *Дълг* – изследването показва, че нивото на задлъжнялост на фирмата води до по-висока вероятност от решение за измама (**Beneish, 1999**). В статистическо отношение резултатите показват положителна корелация между дълга и вероятността от измама (**Smaili et al., 2009**). Факторите, допринасящи за това, включват изпълнение на клаузи от кредитни споразумения или желанието за избягване на предстоящ фалит. По отношение на измамите, свързани с финансовите отчети, много често срещана подбуда (стимул) е влошаването на бъдещите финансови перспективи пред организацията. В такава ситуация ръководството трябва да вземе заем или да получи допълнително финансиране от инвеститорите, което иначе може да не е възможно. Друг често срещан стимул е ситуацията, в която ръководството има финансов интерес в организацията, който би могъл да приеме формата на по-големи бонуси или други финансови облаги. И на последно място, но не и по значение, идват подбудите, свързани с финансови затруднения, които в много случаи водят до извършване на измама.

► *Ликвидността* е друг уместен фактор. Изследването установява, че колкото по-слаба е ликвидността на организацията, толкова по-висока е вероятността от измама, свързана с финансовите отчети (**Kirkos et al. 2007**). Тя обикновено се извършва с цел да се представи по-благоприятна картина за положението на фирмата към даден момент – обичайно чрез надценяване на активите на компанията и подценяване на пасивите ѝ. Някои от факторите, допринасящи за

това, включват липса на оборотни средства за ежедневната оперативна дейност или превръщането на голям обем вземания в несъбираеми.

► **Резултати от дейността** – във връзка с измамите, свързани с финансовите отчети, много често срещана подбуда (стимул) се оказва влошаването на бъдещите финансови перспективи пред организацията. Установена е обратнопропорционална зависимост между вероятността от измама и това доколко успешно функционира организацията (**Summers and Sweeney, 1998, Dechow et al. 2011**). Причината за това е, че колкото по-слаби са резултатите от дейността, толкова по-силна е мотивацията за извършване на измама, за да се представят по-добри резултати пред заинтересованите страни и да се избегнат негативните последици, асоциирани със слабите резултати от дейността. Някои от факторите, допринасящи за това, включват нереалистични очаквания за печалбата, необходимост от удовлетворяване на очакванията на анализаторите и спадащ пазар. Друга причина би могла да бъде отрицателният ефект от слабите резултати от дейността върху съществени настоящи или бъдещи сделки и операции, например възлагане на поръчки или други бизнес сделки.

► **Рационалното обяснение/логическата обосновка** е друг важен фактор при измамите, доколкото то се отнася пряко до лицето, извършващо измамата. Рационалното обяснение включва представянето на извинение от страна на измамника за неговото поведение с помощта на универсалните понятия за доверие и благоприличие. Едно от най-често срещаните рационални обяснения включва: убеждението, че измамата би могла да бъде оправдана, за да се спаси любим човек (по-висша цел), убеждението, че от никъде не може да бъде получена помощ, неудовлетвореност от професионалната работа и позиция и възгледа, че лицето заслужава повече, отколкото той или тя получава. Нещо повече, **Cressey (1987)** стига до заключение, че в много от случаите извършителите знаят, че това, което правят, е нередно, но се опитват да го оправдаят рационално с аргумента, че не е незаконно. Други основания за рационално обяснение включват: извинението, че и другите фирми постъпват по този начин; извинението, че въпросната дейност, насочена към измама, ще продължи само за ограничен период, докато нещата се оправят; извинението, че това се прави за доброто на компанията и защита на интересите на акционерите.

► **Възможност**. По отношение предотвратяването на измамите възможността се счита за най-важния фактор, който трябва да бъде взет под внимание. Тя се изразява в способността да се извърши измамното деяние, от началото до края, без то да бъде разкрито. **Kelly and Hartley (2010)** предполагат, че хората ще се възползват от възможностите, които им се предоставят. **Wilson (2007)** разглежда елемента „възможност“ като способността да се заобиколи свързаният с измамата контрол. В повечето случаи възможността зависи от неподходящата организационна структура – неефективните процедури, неподходящото разделение на труда и слабият надзор от страна на ръководството откриват възможности за възникването на измами. **Kenyon and Tilton (2006)** подкрепят това твърдение, като разглеждат как се създават възможности за измама, когато в организацията са налице липса на надзор, слаб контрол или нецелесъобразно разделяне на задълженията.

Възможността представлява елементът, който организациите могат в най-голяма степен да контролират. Оттук и важното значение на превантивните мерки, които не поставят служителите в положение, позволяващо им да извършват измами.

Елементът „възможност“ възниква, когато извършителят установява, че е в ситуация, при която е налице възможност да бъде извършена измама. **Lister (2007)** подкрепя тази теза, дефинирайки възможността като „кислорода, който поддържа горенето“ – критично важния фактор при извършване на измами, тъй като дори да е налице мотив, той или тя няма да са в състояние да постъпят по този начин без наличието на съответната възможност. Силният контрол в организацията понякога е недостатъчен да предотврати възможността за извършване на измама. **Vance (1983)** твърди, че в някои случаи ефективността на контрола в организацията е намалена в присъствието на доминиращи лица на ключови позиции като главен изпълнителен директор или главен финансов директор. **Roggeveen (2009)** твърди, че наличието на възможност за извършване на измами, свързани с финансовите отчети, е по-вероятно при организации, които разчитат на приблизителни оценки и индивидуални преценки, а не на строги правила. Това, от друга страна, прави ролята на контролните структури, като например вътрешната или външната контролна система, много по-важна.

6.1. Съвременно развитие на модела „триъгълник на измамите“

Вариант на триъгълника на измамите е предложен от **Albrecht et al. (1984)** под наименованието *модел на скалата на измамите*, където компонентът на рационалното обяснение е заменен от личната почтеност (която включва етиката и ценностите на индивида, които изграждат неговия кодекс на поведение – и степента, в която той или тя са склонни да се отклонят от тях с оглед постигане на желаните резултати). Учените изразяват съгласие, че често измамата може да е резултат от липсата на морал и почтеност у съответното лице, доколкото етичните норми са заложили в процеса на вземане на решения и извършване на преценки относно въпросните ситуации (**Rae and Subramaniam, 2008**). Не се твърди, че е невъзможно хората с високи нравствени норми да прибягнат до измами – напротив, това е възможно, но не и при същите условия, както при лицата с по-слаб морал (**Appelbaum et al. 2006**). Останалите два компонента – ситуационният натиск и усещането за наличие на възможност, остават същите. Авторите твърдят, че този модел е по-подходящ по отношение на измамите, свързани с финансовото отчитане, където източниците на натиск са от различно естество и в по-голяма степен предсказуеми – вариращи от настояване за повишаване на печалбите, през позитивни прогнози на анализаторите до увеличаване цената на акциите.

Макар че моделът на **Cressey** да бе подкрепен от различни институции и експерти през годините, той не остава статичен. **Wolfe and Hermanson (2004)** доразвиват теорията, като публикуват т.нар. модел *диамант на измамата*. В новата обща рамка, разработена от авторите, към съществуващите три компонента в първоначалния триъгълник на измамите е добавен нов компонент. Този

компонент е „способност“. Основният аргумент за включването му е, че дори при наличието на всички фактори – подбуда, рационално обяснение и възможност – измамникът все пак трябва да притежава необходимите качества и умения, за да извърши измамното деяние от началото до края. **Albrecht et al. (1984)** твърдят, че способността е изключително важен фактор, особено когато става въпрос за дългосрочна и широкомащабна измама. Колкото по-сложна е измамата (и колкото по-дълъг период обхваща), толкова по-способно трябва да е лицето, което я извършва. **Wilson (2007)** смята рационалното обяснение и способността за извършване на деянието като взаимно свързани и оказващи влияние върху останалите елементи в модела.

Съществуват и други модели, обясняващи възникването на случаи на измама във финансовите отчети. Такъв например е моделът *3C's model*, разработен от **Rezae (2002)**. Съгласно този модел наличието на всеки от трите елемента следва да бъде прието като среда, благоприятстваща измамата, свързана с финансовите отчети. Всяка комбинация между елементите увеличава вероятността и възможността за ръководството да бъде замесено в подобни измамни деяния. Елементите са условия, капиталова структура и отчети. Друг структурен модел е моделът *Crime*, който обяснява случаите на измами, свързани с финансовите отчети, и се базира на констатациите на **Rezae (2002)**. Той посочва пет елемента/фактора, които биха могли да обяснят тези измами, обозначени с акронима CRIME. „C“ за готвачи (Cooks), „R“ за рецепти (Recipes), „I“ за стимули (incentives), „M“ за мониторинг (monitoring), „E“ за крайни резултати (end results).

7. Предотвратяване и разкриване на измами – страни и фактори

Няколко страни и няколко фактора играят особено важна роля за предотвратяване и разкриване на измамите във финансовите отчети, като те включват:

► *Съвет на директорите и одитен комитет*

Съветът на директорите представлява лидерството в организацията и е критично важен фактор за предотвратяване на случаите на измама (Okafo, 2005). Най-важният аспект на лидерската позиция е да се задава етичният тон на организацията – заслужаващото доверие лидерство ще даде пример за почтеност и усилената работа като критерий за израстване в рамките на организацията (**Suttinee, 2008**). Проучването на икономическите престъпления от 2009 г. установява, че основната причина за над 70% от случаите на измама в организацията се крие в етичният тон и култура. Стабилната етична култура поставя началото, като задава правилните ценности по висшите етажи, които впоследствие резонират надолу в останалата част от организацията. Може да се твърди, че организационната култура оказва влияние върху всичките три страни на триъгълника на измамите – ограничава рационалното обяснение с това, че е установила ценности и принципи, подкрепя контрола, който е добре проектиран и ефикасен при предотвратяване и разкриване на измамите и установява очакване за правилно поведение, а не

фокусиране изключително върху краткосрочния личен интерес. Освен това всеки конфликт на интереси на членовете на съвета, който противоречи на техните задължения и отговорности, трябва да бъде елиминиран, за да се гарантира, че те ще действат в интерес на организацията.

Много изследователи твърдят, че *съветът на директорите* е най-външният кръг на вътрешния контрол по отношение на текущото наблюдение върху висшето ръководство. В много случаи обаче силна доминираща личност или собственик на капитал, който участва в съвета на директорите, може да подкопае ролята, която трябва да бъде изпълнявана от съвета на директорите. **Beasley (1996)** стига до заключение, че измами лесно биха могли да възникнат във фирми, в които съветите на директорите са доминирани от вътрешни директори, а основателят на компанията заема длъжността на главен изпълнителен директор. **Dechow et al. (1996)** потвърждават и разширяват тази теза, като твърдят, че фирмите, в които възникват измами, е по-вероятно да имат съвет на директорите, доминиран от ръководството, едно и също лице да заема длъжността главен изпълнителен директор и председател на съвета на директорите и е по-малко вероятно да имат голям външен акционер. И последно, но не и по значение, семейните връзки между директорите и/или служители на отговорни позиции са сравнително често срещани в организации, асоциирани с измами, свързани с финансовите отчети.

В борсово търгуваните компании обикновено съществуват одитни комитети, които представляват оперативен комитет на съвета на директорите, отговорен за аспектите, свързани с финансовото отчитане и оповестяванията на дейността на дружеството, включително функциите вътрешен и външен одит. Обикновено членовете на този комитет са също и членове на съвета на директорите на организацията, като председателят се избира измежду тях. **Beasley et al. (1999)** установяват, че в много организации, в които възникват измами, свързани с финансовите отчети, или нямат такъв комитет, или той заседава само веднъж годишно. Освен това одитните комитети на тези организации не притежават необходимите финансови и счетоводни способности, за да изпълняват по подходящ начин своите функции. Съветът на директорите (и неговите подкомисии, като например одитният комитет) носи отговорност за определяне на възнагражденията на висшите изпълнителни кадри и висшето ръководство, което ги поставя в идеално положение да се уверят, че стимулите и възнагражденията са определени по такъв начин, че да съответстват на дългосрочните бизнес цели и ценности на организацията. Следва да се посочи, че лицата, които са отговорни за общото управление в организацията, трябва да демонстрират как точно изпълняват своите надзорни отговорности спрямо действията на ръководството за идентифициране и отговаряне на рисковете, свързани с измамите във финансовите отчети. **Fama and Jensen (1983)** твърдят, че ефективността на текущото наблюдение върху съвета на директорите би могла да се повиши с привличането на външни директори, които са експерти в съответния отрасъл и са в състояние да вземат решения по отношение на контрола и надзора. **Beasley (1996)** твърди, че съставът на съвета на директорите може да играе важна роля за предотвратяване и разкриване на измамите, свързани с финансовите отчети. Регулаторните органи в сферата на финансовото отчитане

също потвърждават ролята на съвета на директорите, определяйки я като един от най-съществените механизми за вътрешен контрол.

► *Ръководство*

Ролята на ръководството е обобщена най-добре от **Ghana (2010)**. На първо място, тези лица трябва да осигурят ефикасността и ефективността на ежедневната дейност на компанията. Второ – подбор на способен и квалифициран персонал, подходящ с оглед на организационната структура. Трето – идентифициране на съответните рискове и осигуряване на правилен отговор на тези рискове. Четвърто – те трябва да се уверят, че финансовите отчети отразяват реалността възможно най-точно, за да може да бъде предоставена полезна информация на заинтересованите страни, даваща основание за предприемане на съответни действия. Пето – избягване на конфликт на интереси и установяване на система за вътрешен контрол, предоставяща „разумна степен на сигурност”, че документацията е актуална. Следва да се отбележи, че съгласно Международния одиторски стандарт 240 основната отговорност за разкриване и предотвратяване на измами се носи от лицата, отговорни за общото управление и ръководството на предприятието. Освен това ръководството трябва да оповести пред одиторите всяка засягаща предприятието информация за извършена или подозирана измама с участието на служители, представители на ръководството или други страни, която би могла да стане причина за съществени неправилни отчитания във финансовия отчет. МОС 240.90 посочва, че от одиторите се очаква да получат писмено потвърждение от ръководството относно това оповестяване. Ролята на ръководството не се изчерпва с това – то играе ключова роля за укрепване на организационната култура и за установяване на система, която осигурява развитието на организацията. Ръководството не само трябва да има ясна позиция относно етичните принципи, които защитава, но трябва ежедневно да действа съгласно тези принципи, давайки пример за това кое е правилно и кое не следва да бъде толерирано. Друг начин за укрепване на организационната култура е посредством ясни политики и последователното им комуникиране сред всички нива на организацията – от висшето ръководство до средните ръководни кадри и ръководителите на по-нисшите звена. Комуникацията следва да е насочена не само към това служителите да бъдат накарани да спазват предписаните принципи, но и да бъдат насърчавани да докладват всяко поведение, което би могло да бъде сметено за неетично. От друга страна, изпълнителните кадри в организацията имат най-големи финансови стимули да прибегват до измами. Финансовите стимули включват продажбата на притежавани акции или получаването на по-големи възнаграждения по време на работата си в организацията, особено в периоди на спад или забавяне на бизнеса. Различни доклади (включително такива, публикувани от АСЕРИ, Комитета на спонсориращите организации и други) показват, че висшите изпълнителни кадри често са замесени във финансово отчитане с цел измама. Някои от числата надхвърлят 80%, показвайки, че главният изпълнителен директор, главният финансов директор или и двамата са съучастници в такива измами. Финансовото отчитане с цел измама би могло да включва

следните действия от страна на ръководството: манипулиране или промяна на счетоводни записи или първични документи, които се използват като база за изготвяне на финансова информация; неправилно представяне или умишлено пропускане на събития или операции или неправилно прилагане на счетоводните принципи. В много случаи тези действия могат да бъдат извършени, като ръководството пренебрегва или заобикаля съответния контрол. Ръководството може да участва и в неправомерното присвояване на активи, като незаконно отклонява вземания или краде активи от организацията (материална или интелектуална собственост). Подобни деяния често се прикриват чрез фалшифициране на документацията с цел да се скрие измамата.

► **Вътрешни и външни одитори**

Altamuro and Beatty (2010) установяват, че ролята на вътрешния контрол е много важна във връзка с изготвянето на достоверни финансови отчети и предотвратяване на измами. Тази роля обаче често е осакатена от налагането на ограничения върху начините, по които вътрешните одитори биха могли да допринасят за процесите по общо управление и управление на риска. Следва да се посочи, че е налице разминаване с публичните очаквания относно ролята на вътрешния одит, който в очите на обществеността трябва да гарантира точността на финансовата информация. На практика обаче от вътрешните одитори се очаква да предоставят разумна степен на сигурност, че финансовата информация не съдържа съществени неправилни отчитания, като идентифицират съответните рискове. Нивото на същественост на информацията зависи от възможността ѝ да влияе върху решенията, вземани от разумно лице, което използва тази информация. Разумната степен на сигурност е нивото на сигурност, което одиторът предоставя при приключване на ангажимента за одит. Доколкото това е разумна, а не абсолютна степен на сигурност, одиторът не може да удостовери, че финансовата информация е 100% точна. Създаването на усещане за разкриване на измамите е необходим компонент от работата на одиторите. Това включва информиране на целия персонал, че вътрешните одитори активно търсят случаи на измама, приветствайки всяка уместна информация и изпълнявайки ангажименти във връзка с тази област.

От друга страна, външните одитори обикновено се занимават с проверката и потвърждението на финансовите отчети на компанията и с доказването на тяхното достоверно представяне. Те предоставят своето мнение относно одитирания финансов отчет след приключване прилагането на тяхната одиторска методология. Външният одит е последният рубеж, който защитава доверието на кредиторите и инвеститорите от измама във финансовия отчет. В някои случаи външните одитори носят също така и отговорност за прегледа на вътрешните контроли и процедури. Изложение на одиторски стандарт (SAS) 82 посочва, че външният одитор трябва да получи разумна (а не абсолютна) степен на сигурност, че финансовата информация не съдържа съществени неправилни отчитания, независимо дали дължащи се на измама, или на грешка. Външните одитори трябва винаги да допускат възможността за измами дори финансовите отчети на компанията да са били верни

в минали периоди. Макар одитният процес да продължава да е обект на съображението за съотношението разходи – ползи, за да могат външните одитори да изпълнят своите задължения, е необходимо наличието на две условия: 1) те трябва да останат независими и 2) предубедеността при ангажимента трябва да бъде сведена до възможния минимум – така одиторската професия разполага със строги правила и кодекс за поведение, които трябва да бъдат спазвани във всеки един момент. Наред с това способността да се погледне отвъд финансовия отчет и да се разбере съответният отрасъл, в който функционира предприятието, както и възможната мотивация ръководството да участва в извършването на измами, е критично важна за външния одитор. Други необходими експертни знания и умения касаят разпознаването на организации със слабо общо управление от страна на съвета на директорите, което повишава одиторския риск по отношение на финансовия отчет. И накрая, трябва да са налице фирмени процедури и насоки, така че да се подкрепят обективността и независимостта както на външните, така и на вътрешните одитори.

Може да се обобщи, че извършването на измама с финансовия отчет не е лесна задача. Измамниците често използват разнообразни схеми, целящи свеждане до минимум на вероятността от разкриване, което прави посочването на подобни измами трудна задача за страните, които носят отговорност за разкриването им (външен, вътрешен одит и др.). Това вероятно е една от причините, че подаването на сигнали за нередности се отбелязва като най-често срещания начин за установяване на случаи на преправени финансови отчети. При разкриване на измамите ролята на ръководството е втора по значение. В случая с финансовите отчети обаче това не е изцяло вярно, като се има предвид възможността измамата да е извършена на първо място с участието на ръководството. Проучванията установяват, че в 83% от случаите главният изпълнителен директор и/или главният финансов директор имат участие в измамата, свързана с финансовия отчет в организацията (**Beasley, et al., 1999**), като тази тенденция продължава. В много от случаите главният изпълнителен директор е замесен и като член на съвета на директорите, което намалява надзорната роля на съвета. Разкриването от страна на одиторите (одитните комитети) остава назад, тъй като одитните комитети заседават рядко (един път в годината) и не притежават експертните знания и умения, необходими за разкриване и предотвратяване на измами от такъв мащаб. На трето място е ролята на звеното за вътрешен одит, със специфичен акцент върху провеждането на внезапни ангажименти за одит. Според АСЕРИ измамите могат да бъдат намалени до 60%, при условие че се използва такъв график за одит. Макар разкриването на измами, свързани с финансовия отчет, да не е задължение на одиторите, те все пак носят отговорност за гарантиране, че счетоводните записи са правилно документирани, а изискванията на стандартите – изпълнени.

8. Риск от измами – елементи

Както се посочва от **Д. Динев (2006)**, по дефиниция рискът от измами се различава от традиционния риск на контрола. Това, което отличава измамата, посочва той, е „наличието на умисъл, а умисълът да се измами е критичен елемент на риска от измами ...“³. Оценяването на риска може да бъде разглеждано като системен процес по събиране, получаване, анализиране и оценяване на данни и факти с цел да се определи вероятността от възникване на измама и порочни практики в организацията, да се предприеме адекватна реакция и да се даде възможност за вземане на решения от страна на заинтересованите лица, така че да се повиши вероятността от предотвратяването на тези случаи (**Dinev, 2006**). Следователно оценката на риска предполага въвеждането и прилагането на определени процедури за определяне вероятността от измами и вземане на конкретни решения за тяхното предотвратяване. **Д. Динев (2016)** идентифицира рискови фактори, свързани със състоянието на отрасъла, и рискови фактори, свързани с дейността и финансовата стабилност. Рисковите фактори, свързани с дейността и финансовата стабилност, включват: проблеми с паричните потоци; необходимост от допълнително финансиране; активи, пасиви, приходи и разходи, които до голяма степен са базирани на прогнози; сделки със свързани лица за значителни суми; сложна оперативна структура; затруднения при идентифициране на лицата, които контролират предприятието; нереалистично увеличаване на продажбите; програми за бонуси, базирани на печалбата. Докато рисковите фактори, свързани с отрасъла, са нова счетоводна нормативна база; висока степен на пазарна конкуренция; динамика в отрасъла в резултат от промяна в технологията или собствеността.

8.1. Модел на одиторския риск съгласно общоприетите одиторски стандарти (AICPA)

Този модел на одиторски риск се използва от одиторите за определяне на подхода, необходим за получаване на достатъчно доказателства, с цел предоставяне на разумна степен на сигурност. Той включва използването на преценка за оценяване на уместните рискове и необходимите процедури, които трябва да бъдат изпълнени във връзка с това. Моделът позволява множество одиторски подходи за определяне на риска от измами и изисква одиторът да придобие разбиране за структурата и процесите на вътрешния контрол на компанията, за да бъде избран най-добрият начин за тестване. Така например, ако одиторите са информирани, че определени контроли не са толкова ефективни, ще бъде необходимо по-подробно тестване, за да се оцени рискът от измама в тази област. Одиторският модел се прилага от самото начало на ангажимента и подлежи на преразглеждане в хода на изпълнение на одита. Обикновено моделът приема вида на: $AR = IR \times CR \times DR$. Където AR представлява одиторският риск – или рискът одиторите да изразят неточно мнение по отношение измамата във финансовия отчет. Той зависи от три

³ Динев, Д. Икономическите измами. Първа част, АПИИ, 2006 г., стр. 10.

фактора, а именно: вътрешноприсъщия риск (IR), риска на контрола (CR) и риска на разкритията (DR).

8.2. Законодателни инициативи за предотвратяване на измамите

Най-съществените законодателни инициативи за предотвратяване на измамите бяха предприети в САЩ и Великобритания. По конкретно това са:

8.2.1. Закон Сарбейнс – Оксли (Sarbanes-Oxley Act)

Вероятно най-известната интервенция на регулаторните органи в последно време е приемането на закона Сарбейнс – Оксли в отговор на случаите на големи финансови измами в публичните компании от началото на първото десетилетие на настоящия век. **Stephens (2005)** посочва този закон като най-важния от приемането на законите за ценните книжа през тридесетте и четиридесетте години на миналия век. Нещо повече, поради важното му значение в близката история той е първият пример, който си струва да бъде обсъждан във връзка с това как подобни интервенции имат за цел да защитят инвеститорите и други заинтересовани страни, като усъвършенстват процеса на финансово оповестяване. Други международни законодателни актове възприемат много от промените, които законът Сарбейнс – Оксли въвежда с цел борба с измамите. Законът въвежда нови стандарти и санкции във връзка с корпоративната отговорност по отношение на заинтересованите лица. Наред с това той очертава нови отговорности във връзка с финансовото отчитане, които включват промени във вътрешния контрол, и процедури, които гарантират валидността на финансовоотчетния процес (**Congress Library, 2010**). Законът се състои от няколко раздела, като всеки от тях дава свой принос за постигане на целите (**Sarbanes Oxley, 2002**).

8.2.2. Закон за кражбите във Великобритания

Законът за кражбите съдържа няколко раздела, които имат за цел ограничаване на измамите във финансовата информация, главно фалшивото счетоводно отчитане и фалшивите изложения и декларации, представяни от директорите в организацията. Фалшивото счетоводно отчитане касае всяко нарушение, което включва унищожаване, фалшифициране или укриване на документи, необходими за целите на счетоводното отчитане. Освен това законът установява отговорност на ръководството на компанията във връзка с нарушения, които са свързани с фалшивото счетоводно отчитане. Наказанието за подобни деяния не трябва да надхвърля седем години.

8.2.3. Закон за финансовите услуги и пазари във Великобритания

Законът за финансовите услуги и пазари (**FSMA, 2000**) има за цел укрепване на регулаторната система на финансовите пазари и услуги посредством установяване на принципите на добрата нормативна уредба и регулации, изброени от **Turkington (2004)**: ефективно и икономично използване на ресурсите; подпомагане на

иновациите, засилване международния характер на финансовите пазари и свеждане до минимум на отрицателните последици, които биха могли да възникнат.

8.2.4. Закон за компаниите (Търговски закон) от 2006 г. във Великобритания

Законът за компаниите е пряк наследник на предходния закон, приет през 1985 г. Той въвежда принципи, които са свързани с обичайното (прецедентното) право и хармонизира отговорностите на директорите в организацията. Самият закон съдържа няколко части, които са свързани с издаването на счетоводни отчети и доклади, одит, промени в дружеството, евентуални разследвания и прозрачност на задълженията.

8.2.5. Закон за измамите от 2006 г. във Великобритания

Законът за измамите доразвива Закона за кражбите от 1968 г., като се фокусира върху измамите и получаването на услуги по нечестен начин. Освен това той налага санкции за неправилно представяне, неоповестяване на информация и злоупотреба със заемана длъжност. Накрая, но не и по значение, се създава национална стратегия за противодействие на измамите, свързани с финансовите отчети, изразяваща се в проактивен и планиран подход за разкриване и предотвратяване на измами. Отговорност за изпълнение на стратегията носят няколко институции и организации, включително Националният център за докладване на измамите и Националният стратегически орган за противодействие на измамите. **Usshe (2007)** разглежда този закон като знак за решимостта на британското правителство да защити обществеността от измамите и да запази страната като ефективно място за правене на бизнес.

9. Други теории, които обясняват възникването на измамите във финансовите отчети

9.1. Агентска теория

Това е управленска теория от старата школа, лансирана от **Jensen and Meckling** през 1976 г., която описва т.нар. проблем за отношенията принципал – агент, разграничавайки двете страни със съответните им интереси. Двете страни са представлявани от акционерите (принципал) и ръководството (агент), което действа за сметка на акционерите. Доколкото всяко лице се стреми да извлече максимална полза за себе си, възниква конфликт на интереси, известен като „проблем за отношенията принципал – агент”, където агентът невинаги изпълнява своето задължение да взема решения, които да са в интерес на принципала. Често срещан пример е ситуацията, в която ръководството е заинтересовано от получаването на краткосрочния бонус, вместо да мисли за дългосрочното бъдеще и конкурентоспособността на организацията. Изследователите са установили, че ръководството често извършва измама, тъй като това е в техен краткосрочен интерес (**Davis et al, 1997**). **Berle and Means (1932)** откриват първопричината за

този проблем в организационен контекст в разделянето на акционерите от съвета на директорите. Два стоящи в основата компонента на тази теория се отнасят до опортюнизма (безпринципното приспособленчество) на агента (избрания лидер на организацията) и съществуващата асиметрия в информационно отношение. Опортюнизмът се отнася до споменатите по-горе егоистични действия на агента в собствен интерес, които стават възможни благодарение на информационната асиметрия между агента и принципала, изразяваща се в различния обем и качество на информацията, която е на разположение на двете страни. Това вътрешноприсъщо разминаване между страните повишава риска от поведение с цел измама, като създава условия за съществуването на конфликт на интереси без съответните последствия. **Aggarwal and Samwick (1999)** възприемат виждането, че този проблем възниква поради това, че мениджърите се опитват да увеличат максимално възнагражденията си за сметка на собствениците, докато други – като **Holmstrom (1999)**, виждат основния проблем в желанието на мениджърите да запазят и да се облагодетелстват от позициите си в дългосрочен аспект.

По отношение на измамите, свързани с финансовите отчети, **Bergstresser and Philippon (2006)** посочват, че лицата, заемащи високи позиции в организациите, могат да се възползват от тази асиметрия в информационно отношение, за да се облагодетелстват от опции за акции. **Burns and Kedia (2006)** подкрепят тази констатация, като твърдят, че мотивацията за извършване на измами с финансовата информация е по-силна при наличието на опции за акции в сравнение с други форми на възнаграждения.

9.2. Позитивна счетоводна теория (Watts and Zimmerman, 1986)

Говорейки за измамите, свързани с финансовите отчети, изборът на счетоводни политики е от голямо значение, тъй като те са двигателят, използван за достоверното представяне на състоянието на компанията. Основните положения на тази теория се фокусират върху взаимодействието между различните лица (например акционери и висше ръководство) и как различните счетоводни методи се подбират, за да подкрепят тези взаимоотношения. Подобно на агентската теория, предположението е, че хората имат собствени интереси и предприемат действия единствено за тяхното удовлетворяване. **Dageen and Unerman (2004)** посочват, че в такъв случай човек не може да очаква другите лица да проявяват лоялност или висок морал. Самата теория обхваща три хипотези, които са „план за бонуси”, дълг и политически разходи.

9.3. Теория за стопанисването на ресурси

Тя е по-съвременна теория, която се намира в противоположния край на спектъра в сравнение с агентската теория, допускайки, че вместо себичния личен интерес, аспектите, свързани с мотивацията, са по-сложни и разнородни. Следва да се отбележи, че тя не отхвърля агентската теория, а по-скоро я развива, включвайки и противоположния край на спектъра на поведение в организацията. Агентският

елемент е заменен от т.нар. „лица, отговорни за грижливото стопанисване на ресурсите”, които в много случаи се идентифицират със самата организация и действат в неин интерес независимо дали съществуват някакви други лични стимули (**Sundaramurthy, 2003**). Тези лица изпитват удовлетворение от това да спечелят уважението на колегите си, акционерите и съвета на директорите. Макар теорията да анализира основно конкретното поведение на отделни лица, тя не успява да обясни желанието да се прибегне до извършване на измама във всички ситуации (**Choo and Tan, 2007**). В този случай е налице хармонизиране на интересите на всички страни и единствената възможност за измама е погрешка или поради специфичната причина лицето, отговорно за грижливото стопанисване на ресурсите, да не допусне заинтересованите страни да помислят, че е предал техните интереси, надявайки се, че в бъдеще би могло да оправи положението. **Watoseniyi (1995)** стига до сходна идея, заключавайки, че лицата не са единствено ангажирани със собствения си личен интерес, но и с работната среда и заобикалящите ги условия. Нагласите спрямо работата и взаимоотношенията се влияят от нормите и ценностите, дълбоко закрепени в съзнанието на индивида.

9.4. Теория за властта и зависимост от ресурсите

Две по-малко известни са теориите за гледната точка на властта и за зависимостта от ресурсите, които се фокусират върху това кой държи реалната власт в организацията и кой носи отговорност за разпределяне на ресурсите, необходими за ежедневната оперативна дейност на компанията. В много случаи изглежда, че съветът на директорите играе второстепенна роля в сравнение с главния изпълнителен директор, което го поставя в позицията на лице, отговарящо за организацията (**Daily et al., 2003**), и съответно обезсмисля функциите на съвета на директорите.

Съществува един аспект, който тези теории не могат да обяснят напълно – те не обясняват как измамниците принуждават други лица/страни да участват в извършване на финансовото престъпление. Проучване на базата на измамите, свързани с финансовите отчети, показва, че тези измами често са извършвани от няколко лица в (а понякога и извън) предприятието, които действат съвместно (**COSO, 2002, АСЕПИ, 2014**). Едно от обясненията е свързано с набора от споделени и приети за даденост подразбиращи се предположения в рамките на организацията, които определят възприятието и действията на различни страни в нея (**Shein, 1992**) – или с други думи, организационната култура. Друго обяснение засяга концепцията за властта, която означава да си в състояние да оказваш влияние върху друго лице или резултат. В случая с измамите, свързани с финансовите отчети, измамникът е в състояние да оказва влияние върху други лица, така че те да действат по начин, който го устройва. Предполага се, че *властта* обхваща пет променливи величини, които определят интензитета на взаимоотношението между лицето, притежаващо власт, и останалите лица, върху които се упражнява тази власт (**French and Raven, 1959. Wolfe and McGinn (2005)** обаче допускат, че не реалната власт е причината за постигане на определен резултат, а по-скоро усещането или възприятието за тази власт. В случай че човек създаде усещане, че притежава един или комбинация от елементите на властта, описани от **French и Raven**, той или тя ще бъде в състояние да оказва влияние върху действията на други лица. Подобно е становището и на **М. Динев (M. Dinev 2015)**. Той отбелязва, че властта трябва „... да организира ефективно контролно въздействие за преодоляване на вредните условия и причини, които предизвикват различните видове измами...“⁴.

10. Модели за ограничаване (превенция) на измамите

Д. Динев (2006) дефинира разкриването на измамата като процес, свързан с получаване на разбиране за видовете измама и областите, в които тя може да бъде извършена, разпознаване на индикаторите и проверка с цел определяне дали е била извършена измама. Предложеният от него модел **компас на Динев** очертава общата рамка на обхвата на процеса по разкриване на измамата, който по-конкретно

⁴ Динев, М. Контрол и регулиране в социалното управление. С., ИК – УНСС, 2015 г., стр. 148.

включва: съставните елементи на измамата; идентифициране на вида измама; етапи, през които преминава измамата; метода за разкриване на индикаторите за измама; кой първоначално разкрива измамата; какви данни могат да бъдат събрани; съгласителство; възможност за съществуването на измама без индикатори и необходимост от проактивни методи за търсене на индикатори. Друг популярен модел за справяне с измамите в много организации е представен от **Albrecht and Albrecht (2003)**, който обхваща четири етапа: случай на измама; разследване; мерки и разрешаване. Доколкото моделът стартира, след като конкретният случай е настъпил, това е един реактивен модел, при който реакцията се задейства от конкретно събитие – в нашия случай възникването на измамата.

Теоретичен подход, който се фокусира върху превантивните мерки, е теорията за общо възпиране. Подходът се фокусира върху дейностите, които могат да бъдат разглеждани като противодействие на измамата и съвместния им ефект върху възникването на измами. Теорията се основава върху аргумента, че потенциалните измамници могат да бъдат спрени от извършване на измама посредством използване на контрамерки (**Straub and Welke, 1998**). Теорията разглежда възпирането като блокиране на действието, имащо за цел измама, посредством използване на страха от наказание, което е пасивен метод, разчитащ лицата да спазват съответните изисквания. **Whitman (2004)** разглежда целта на възпирането като осигуряване на отрицателни стимули за възникване на измама в организацията чрез създаване и повишаване на информираността на лицата във връзка с измамата и потенциалните последици от това за нейните извършители. Теорията за общо възпиране се състои от четири градивни блока: възпиране, превенция, разкриване и предприемане на корективни мерки.

В обобщение може да се каже, че всички модели, разглеждащи измамите, свързани с финансовите отчети, имат сходни елементи. Различията са в проактивното или реактивното отношение за противодействие на измамите, свързани с финансовите отчети. Проактивното отношение, от една страна, включва перспективно оценяване на риска от измами и непрекъснато текущо наблюдение на приложимия контрол в процеса на финансово отчитане. Това оценяване на рисковете, свързани с финансовите отчети, включва идентифициране на области в процеса на финансово отчитане, които са силно податливи към измама, при което текущото наблюдение се фокусира върху внедрения контрол за превенция и разкриване, с цел ограничаване на риска в областите, идентифицирани по време на оценяването на риска.

11. Общи рамки за вътрешен контрол

Въпреки че терминът „вътрешен контрол“ подсказва процеси, протичащи в организацията, всички приложими общи рамки са длъжни да вземат под внимание външните регулации и необходимите условия за функциониране на предприятието. **Altanmuro and Beatty (2010)** твърдят, че използването на общите рамки за вътрешен контрол би могло да доведе до изготвянето на достоверна финансова информация чрез предотвратяване и разкриване на случаите на този вид измами. За

да бъдат ефикасни, системите за вътрешен контрол трябва да засягат всяко ниво в организацията.

► Стандарт ISO 31000

Системата за вътрешен контрол играе ключова роля не само за постигане на целите на предприятието, но също и за възпиране и разкриване на случаите на измама. Общата рамка може да е различна в зависимост от вида и мащаба на организацията, но за да продължи да бъде ефикасно използвана, тя трябва да продължава да спомага за постигане на целите на предприятието в течение на времето. Стандартът ISO 31000 дефинира общата рамка като „набор от компоненти, който осигурява фундамента и организационните механизми за проектиране, внедряване, текущо наблюдение, преглед и непрекъснато усъвършенстване на управлението на риска в рамките на цялата организация”⁵. За успешното внедряване и прилагане проектирането на общата рамка трябва да е включено в стратегическите политики и процедури на предприятието. Освен това непрестанното текущо наблюдение и преглед откриват пътя за бъдещо усъвършенстване на общата рамка и са гаранция, че общата рамка ще постигне целта си, способствайки организацията да постигне своите цели.

► COSO – Интегрирана рамка за вътрешен контрол на Комитета на спонсориращите организации на Комисията за търговия (COSO, 2016)

Тя е създадена през 1992 г. с цел установяване на системи за вътрешен контрол, които да помагат на организациите да постигат своите цели по ефикасен и ефективен начин. Тя дефинира вътрешния контрол като продължаващ процес, върху който оказват влияние лица на всички организационни нива (съвета на директорите, ръководството и останалия персонал), разработен с цел предоставяне на разумна степен на сигурност в три основни категории – оперативна дейност, финансово отчитане и спазване на изискванията (Applegate and Willis, 1999). Категориите „отчитане“ и „спазване на изискванията“ са подложени на влиянието на фактори, които са изцяло в ръцете на организацията, което ги прави по-лесни за контролиране и предоставяне на разумна степен на сигурност. Следва да се отбележи, че общата рамка е проектирана по-скоро за големи организации със сложна структура, а не толкова за малки и средни компании. В подобрения модел COSO-2013 се разширяват целите. В. Динева (2015) посочва, че моделът „... следва да осигури докладване не само за целите на финансовото представяне, а и за целите на всяко друго нефинансово докладване...”⁶

► COSO

Моделът COSO („Критерии на контрола“) е създаден с цел подобряване резултатите от дейността на организацията чрез разчитане на по-добро общо управление, управление на риска и установяване на контрол. Моделът се състои от 20 критерия, които са събрани в 4 компонента, съдействащи за постигане на целите на организацията за ефективност и ефикасност на оперативната дейност, надеждност на вътрешното и външното отчитане и спазване на изискванията на

⁵ Практически наръчник на Института на вътрешните одитори. IA Practice guide, 2010, стр. 3.

⁶ Динева, В. Ефективността на вътрешния контрол през призмата на COSO-2013. – ИДЕС, 2015, бр. 4, стр. 2.

политиките, законодателството и нормативните разпоредби. Следва да се отбележи, че те съвпадат с целите на COSO. Тези четири компонента са цел, ангажираност, способност и текущо наблюдение и усвояване на знания.

► COBIT

Общата рамка COBIT („Цели на контрола за информационните и свързаните с тях технологии“) е публикувана през 1996 г. от Асоциацията за одит и контрол на информационните системи (ISACA). Тя се базира на няколко принципа. Създаването на стойност е основната потребност на заинтересованите страни и принцип на общата рамка. От своя страна създаването на стойност зависи от три компонента – реализиране на ползи, оптимизиране на риска и оптимално използване на ресурсите. Създаването на стойност се променя с времето, доколкото потребностите на заинтересованите страни също се променят с течение на времето.

Други принципи, заложи в общата рамка COBIT, са прилагане на единна интегрирана обща рамка, която обхваща предприятието в неговата цялост. За да гарантира подходящо общо управление и да комуникира желаната информация по подходящ начин, общата рамка не е конкретно пригодена към отделно предприятие, а може да бъде прилагана независимо от хардуера и софтуера, използвани от организацията.

РАЗДЕЛ ТРЕТИ: МЕТОДОЛОГИЧЕН ИНСТРУМЕНТАРИУМ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Третият раздел на дисертационния труд е посветен на научната методология, избрана за това изследване. Целите на раздела са да се обяснят изборът на научни методи, процесът на събиране и анализ на данни и други въпроси, свързани с постигането на научните цели на дисертацията. Конкретната методология е избрана на базата на способността ѝ да постига научните цели на изследването по възможно най-разбираем и надежден начин. **Churchil and Lacobucci (2005)** разграничават три основни групи научни изследвания: проучвателни, които се занимават с разкриване на идеи и закономерности; описателни, които се занимават с честотата и взаимовръзките между различни явления; каузални, които се занимават с определяне на взаимоотношения на причина и следствие. Категорията на предприетото изследване спада към проучвателния вид поради естеството на изследването, неговите цели и съпътстващите въпроси, поставени в първи раздел.

1. Научен подход

Научните подходи по принцип се разделят на две основни течения – дедуктивни и индуктивни. Дедуктивните подходи започват от теорията, която след това се подлага на тест в светлината на емпиричните констатации, докато индуктивните се базират на наблюдение на действителността, след което се разработва теория въз основа на констатациите. Нито един от двата подхода обаче не е по-добър от

другия. **Vidal (2012)** поставя под въпрос практичността на използването на единия подход пред другия, като изказва мнение, че направеното разграничение е крайно и до голяма степен стилизирано. Това се дължи на факта, че на практика учените се оказват в ситуация на преминаване от единия подход към другия и обратно, особено в светлината на изследване на качествени аспекти, където събирането и анализът на данни са взаимно преплетени. Настоящото изследване изразява съгласие с това твърдение и следва гледната точка на Vidal, като по този начин позволява теоретичните и научните въпроси да се усъвършенстват и адаптират със събирането на повече данни и извършването на повече анализи в хода на изследването.

2. Проектиране на изследването

Изследването на качествени аспекти е най-добрият метод, имайки предвид проучвателния характер на изследването (**Ghuri and Gronhaug, 2010**). То осигурява подробно представяне на настоящите условия, мнения и процеси в сферата, представляваща интерес. Методите, асоциирани с изследванията на качествени аспекти, дават възможност за цялостни детайлни описания на научните теми, тъй като са гъвкави и не са длъжни да следват предварително определена пътека, позволявайки проучване на различни аспекти на научната тема. Макар някои критици да твърдят, че качествените изследвания не са толкова стриктни колкото количествените (**Bernard, 2000**), използваните в дисертацията качествени методи дават възможност на дисертанта да извлече по-дълбок смисъл и разбиране, както и да обвърже с контекста резултатите в светлината на поставените цели. Това е особено важно, тъй като изследването обхваща фактори, които е невъзможно да бъдат изразени количествено, а изискват по-скоро качествен анализ.

3. Метод за събиране на данни

При предприемането на изследване данните могат да бъдат категоризирани като първични или вторични, в зависимост от това дали произхождат от първоизточника, или са събрани и изложени от някой друг. Настоящото изследване разчита на първични данни, събрани посредством въпросници, тъй като в много случаи те са един от най-добрите методи за събиране на данни, когато е необходим отговор от голям брой лица и ако има предварително определена тема за проучване. Целта на въпросниците е да се придобие общо разбиране за избраната тема, което се получава само с помощта на качествени данни. Като оптимална изследователска стратегия е избран полуструктуриран въпросник, имайки предвид факта, че той е особено подходящ за поставените въпроси, които изискват разбиране за процесите, свързани с изучаваните явления, заедно с анализ на контекста, в който съществуват проучваните въпроси (**Cassel and Symon, 2004**). Наред с това въпросникът дава възможност за събиране на данни от голям брой лица, когато не е практически приложимо те да бъдат събрани с помощта на други ресурсопоглъщащи методи. Нещо повече, респондентите могат да попълват

въпросника в удобно за тях време, което отслабва елемента натиск. Полуструктурираните въпросници дават възможност за задълбочен анализ на обясненията относно това какви са мненията, нагласите и възприятията на участника по отношение на съответния проблем.

Според **Yin (2006)** една от основните критики към качествените методи за събиране на данни е трудното генерализиране на емпиричните констатации. Този факт допълнително подкрепя избрания метод за изследване, който дава възможност за събиране на информация, която да е съпоставима, позволявайки по-добра стандартизация на констатациите. Макар да е трудно да бъде проведено качествено проучване от този вид поради изисквания висок процент на участие, ползите от това надвишават отрицателните страни (**Merriam, 1998**). Наред с това подобен холистичен подход може да обогати опита и познанията на потребителя. Друго ограничение на качествените методи на изследване, посочено от **Schaffier and Stebbins (1991)**, е, че личните пристрастия и предубеденост на изследователя биха могли да окажат влияние върху посоката на процеса по събиране на данни. Това ограничение обаче е елиминирано, тъй като няма контакт „лице в лице“ или взаимодействие между изследователя и респондентите при събиране на данните. На базата на този анализ изследователят счита, че полуструктурираният въпросник е най-добрият начин за постигане на научните цели на настоящата дисертация.

4. Подбор на респонденти

Подборът на респонденти се базира на фундаментален елемент от целта на настоящото изследване – анализ на измамите, свързани с финансовите отчети в България. Изследователят се обръща към всички респонденти чрез имейл, телефон, лично или използвайки контактите на професионалните организации – например университети и организации като Института на вътрешните одитори в България и Асоциацията на сертифицираните експерти по разкриване на измами в България. Респондентите са както от публични, така и от частни институции, включително одиторски дружества, банки, консултантски фирми, държавни учреждения и университети. Гарантирана е адекватна съпоставимост между респондентите. Всички те имат богат опит в областта на измамите, свързани с финансовите отчети, и са се сблъскали с разнообразни случаи, касаещи подобни измами. Респондентите са мотивирани, като им е напомнено за важното значение на научната тема и ползите, които тя би могла да предостави за тяхната работа, хвърляйки светлина върху измамите, свързани с финансовите отчети в България. От разпространените 80 въпросника са събрани 50 отговора.

5. Въпросник

Според **Lincoln and Guba (1989)** е важно участниците да са в състояние да разберат понятията, концепциите и темите на научното изследване. Ето защо въпросникът бе изпратен до лица, притежаващи необходимото знание и опит и способни да хвърлят светлина върху изследваните теми. Той е разработен с

помощта на Google форми и разпространен в електронен формат чрез линк, който отвежда потребителя до онлайн формуляра. Въпросите са на английски език, но на респондентите е предоставена възможност да попълнят за удобство въпроси със свободен отговор на български език. Наред с това, следвайки препоръките на **Bryman and Bell (2003)**, се препоръчва на въпросника да бъде отговорено „в спокойна обстановка“, в която рисковете от вмешателство и/или отвличане на вниманието са сведени до минимум. Очакваното време за отговори на въпросника е около два часа и половина с 10-минутна междинна почивка. Мястото и времето за попълване на въпросника е личен избор на всеки респондент. На всички респонденти е предоставен срок от поне няколко седмици за попълване на въпросника, преди да бъде прекратено приемането на отговори във връзка с изследването. В случай че респондент има опасения или въпроси, изследвателят е посочил свой имейл и телефонен номер и съответно е бил на разположение за контакт.

6. Извадка

Използвана е неслучайна извадка, доколкото извадковите единици са избрани умишлено, а не на случаен принцип, тъй като не се изисква статистическа представителност, а се търсят конкретни характеристики на единиците (**Ritchie, 2003**). Основният критерий са познанията и опитът във връзка със съответните теми. Независимо от това е установен контакт с широк кръг от различни експерти, за да се обхванат колкото е възможно повече институционални аспекти на отрасъла. Макар да е използвана неслучайна извадка, броят на събраните отговори – 50, е представителен като процент от общия брой на експертите в съответната област. Не е използвано теоретично формиране на извадка, в смисъл че не са подбирани допълнителни лица за интервюиране и други източници на данни в процеса на изследването, когато са разработени провизорни концепции и е идентифицирана необходимост от допълнителни въпроси (**Boeije, 2002**). Причината за това е, че за да се гарантира съпоставимост между отговорите на въпросите, въпросникът трябва да е един и същ за всеки участник в изследването.

7. Структура на въпросника

Въпросникът е структуриран от изследвателя в съответствие с всяка тема, представляваща интерес. Както вече бе споменато, въпросниците, изпратени на потенциалните респонденти, са идентични, за да се гарантира съпоставимост и да се улесни обобщаването на констатациите. Всеки въпрос представлява една идея, като избягва ненужен жаргон и съкращения. Избягват се всички въпроси, в трактовката на които се съдържа намек за отговор, с изключение на въпроса, базиран на специфичните теоретични рамки. Въпросникът съдържа както въпроси с отворен, така и със затворен край.

137-те въпроса във въпросника могат да бъдат обобщени в няколко категории на базата на общ знаменател по отношение съответните аспекти на изследването.

Въпросите са зададени ясно, така че няма необходимост от допълнително поясняване, и са базирани на съответните теории и концепции, обсъдени в литературния преглед.

8. Анализ и кодиране на данни

Данните от въпросника са събрани, след като достъпът до него е преустановен. Данните са кодирани и категоризирани по теми на базата на всяка тема, представляваща интерес за изследването, за да се постигне целта за управление, организиране и фокусиране върху най-съдържателните части от качествените данни (Malhotra and Birks, 2007). Използван е процесът на кодиране, предложен от Lofland et al. (2006), с цел събраните данни да се организират в различни категории и теми, изведени от литературата, които впоследствие стават база за обобщението. Основният фокус е върху постоянното сравняване на теорията и данните (Boeije, 2002), за да се гарантира адекватна съпоставимост на констатациите и заключенията от изследването. Структурата на въпросника е проектирана така, че да прави ясно разграничение и плавен преход между различните теми. Отговорите на въпросника са обработени първоначално със софтуера, предоставен от Google формите, след което са експортирани в Excel, където са извършени допълнителни манипулации.

9. Етични съображения

Съображенията относно качествения характер на проучването са адресирани посредством доброволното участие и информираното съгласие, наред с анонимността и конфиденциалността (Vaus, 1996). Всички участници са информирани относно целта и ползите от проучването, като им е даден краен срок, в рамките на който могат да оттеглят своя отговор. Общите проблеми за анонимността и защитата на личните данни на участниците (Gray, 2009) и съхранението и събирането на данни са неутрализирани, като по този начин въпросникът става изцяло анонимен – запазват се единствено датата на попълване и отговорите на респондента. Не се споменават наименования на институции или казуси. Така никаква информация не може да бъде свързана с конкретно лице или компания. Всички участници са изразили съгласие да участват, при условие че остават анонимни, без да може да бъде проследена връзка до компанията, за която работят. Разрешение за използване на данните за настоящото изследване е дадено, след като всяко лице приема да попълни въпросника.

10. Достоверност и автентичност на данните

Концепциите за достоверност и автентичност са от изключителна важност при провеждането на качествени изследвания (Bryman and Bell, 2003). Достоверност: ние се уверяваме, че е постигната достоверност, като по отношение на данните гарантираме тяхната прехвърляемост (възможност за предаване), надеждност и

потвърдимост (възможност да бъдат потвърдени). Съществува разграничение между прехвърляемостта при количествените и при качествените изследвания. В първия случай тя е по-широка по своята същност, като констатациите лесно могат да бъдат изразени с общи термини, докато във втория случай тя ще е по-детайлна и по-тясно фокусирана (**Bryman and Bell, 2003**). Изследователят счита, че броят на получените отговори е достатъчен, за да даде по-цялостна картина на обхванатите въпроси. Надеждността се постига чрез пълна прозрачност в изследователския процес и предприетите стъпки. В допълнение тя се подсилва от обяснението на изследването в началото на въпросника и обхванатите от него теми. Възможността данните да бъдат потвърдени – при качествените изследвания е невъзможно да бъде постигната пълна обективност (**Bryman and Bell, 2003**). Ние гарантираме, че цялото изследване е проведено по възможно най-безпристрастния и обективен начин. Автентичност: въпросът дали изследователят представя адекватно информацията, събрана с помощта на въпросника. За да гарантираме, че това е така, ние сме се уверили, че при анализа на данните не е допуснато неправилно разбиране на спорни въпроси, както и че данните са обобщени и сумирани точно.

РАЗДЕЛ ЧЕТВЪРТИ: РЕЗУЛТАТИ И ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Този раздел детайлизира констатациите от проучването. Констатациите са свързани с целите и изследователските въпроси на дисертацията, изложени в раздела, посветен на целите на изследването, интерпретирани и критично разгледани в светлината на литературния преглед. Констатациите са подредени по същия ред, както представляващите интерес теми, обхванати от въпросника, използван за събиране на данните, и са представени в обобщен вид. По този начин фокусът е поставен върху констатациите и етичните съображения са удовлетворени. Следва да се отбележи, че в някои от случаите респондентите са пропуснали един-два въпроса поради това, че или нямат мнение, или не знаят какво да отговорят.

1. Общ преглед на респондентите

От изпратените 80 въпросника в периода на събиране на отговорите са получени 50 отговора, с което процентът на отговорилите става 62.5% – приемлив процент, имайки предвид естеството на проучването и времето, необходимо да се отговори на всички включени въпроси.

Респондентите идват от различни видове институции, обхващащи публичния и частния сектор и сектора на организациите с нестопанска цел. 55% от респондентите работят в частния сектор, 36% – в публичния, а 9% – в сектора на организациите с нестопанска цел. Разпределението отразява факта, че проблемът с измамите, свързани с финансовите отчети, е важен повод за безпокойство основно за частния и публичния сектор в България. Представените в най-голяма степен области са: финансова (банково дело, инвестиционни посредници), одит (втрешен

и външен както за публични, така и за частни институции), образование и консултантски услуги.

Респондентите имат средно осемнадесет години стаж в съответните области, вариращи от четири в два от случаите до четиридесет години в един случай. Имайки предвид общо установения факт, че за да се постигне компетентност в дадена област са необходими около 10 000 часа, обемът на опита, който респондентите притежават, сочи, че отговорите, дадени на въпросите, поставени във въпросника, са надеждни. Освен това около 60% от респондентите са свързани с различни професионални организации, като Института на дипломираните експерт счетоводители (20%), Института на вътрешните одитори (10%), Асоциацията на сертифицираните експерти по разкриване на измами (20%), други (20%). Тези респонденти не само са свързани с подобни организации, но освен това притежават или се подготвят за придобиване на професионална и друга квалификация и правоспособност, включително FCCA, ACCA, CFE, EFE, CPA, CIAPS, PhD, CIA, CGAP. Едва 20% не притежават квалификация, имаща отношение към темите, които представляват интерес за изследването. 40% притежават две или повече различни квалификации (фигури 23 и 24 в дисертационния труд).

90% от респондентите считат, че изследванията, посветени на темата за измамите в България като цяло не са достатъчни.

Над 80% от респондентите считат, че проблемът с измамите, свързани с финансовите отчети в България, е с висока степен на важност (оценявайки го с 4 или 5 по 5-степенна скала, останалите 20% му дават оценка 3 от 5). 94% от респондентите считат, че състоянието на изследванията на измамите, свързани с финансовите отчети в България, се оценява между 1 и 3 по 5-степенна скала. Едва 6% считат, че допълнителни изследвания няма да са от полза за подобряване на ситуацията във връзка с измамите във финансовите отчети (фигура 25 в дисертационния труд).

2. Общ профил на лицето, извършващо измама, свързана с финансовия отчет

Общият профил се базира на опита на респондентите по отношение на следните характеристики: пол, семейно положение, ниво на образование, възраст, позиция в предприятието, период, през който измамникът е работил в съответната организация. От всяка категория са избрани преобладаващите отговори. На базата на отговорите е изграден профил на лицето, извършващо измама, свързана с финансовия отчет: мъж, женен, с магистърска образователно-квалификационна степен, между 30- и 40-годишен, заемащ ръководна позиция в организацията, в която е работил в продължение на 5 до 10 години. Този профил отговаря на общия профил на измамниците. По-подробен преглед на най-често срещаните отговори във всяка категория е представен в таблица в дисертационния труд.

Резултатите сочат, че в мнозинството случаи изглежда, че извършителите на измами, свързани с финансовите отчети в България, са мъже, което следва глобалната тенденция, че най-често мъжете са замесени в дейности с цел измама

поради различни причини, особено когато става въпрос за парични измами с висока стойност, например такива, свързани с финансовите отчети. Тенденцията продължава със семейното положение и нивото на образование – в своето мнозинство лицата, извършващи измами, свързани с финансовите отчети, са женени и имат висше образование. Когато става въпрос за измами, свързани с финансовите отчети, мнозинството от извършителите притежават магистърска степен, показвайки, че доброто образование е в корелационна зависимост със сумата и мащаба на измамата. Макар че към измама могат да прибегнат лица от всякаква възраст, когато става въпрос за измами, свързани с финансовите отчети в България, тенденцията е около 90% от извършителите да са на възраст над 30 години, потвърждавайки тезата, че за справянето с подобно равнище на измама е необходим критичен обем знания и умения. Освен това мнозинството от измамниците в частни предприятия са прекарвали между 5 и 15 години в организацията, което им е дало възможност да се издигнат до по-високи позиции, предоставяйки им достъп до необходимото знание за контрола в организацията и други инструменти, които са им позволили да извършат измами, свързани с финансовите отчети. В течение на този период измамникът е изградил взаимоотношения извън предприятието, които са го подпомогнали. Такива взаимоотношения са установените със: доставчици (46% от случаите), клиенти (40%), регулаторни органи (36%) и одитори (20%). Стажът, натрупан в публични институции, проявява тенденция да е по-кратък – между 5 и 10 години. И накрая, процентът на лица, които извършват измама, свързана с финансовия отчет, като първо нарушение е около 25%, което показва, че мнозинството от такива измамници са участвали в миналото в други видове дейност с цел измама. Следва да се отбележи, че видът нарушение има значение. В случая на незначителни измами процентът е по-нисък, което показва, че измамникът е направил преход от измами с малък мащаб, преди да се замеси в измама от по-голям мащаб, каквато е измамата, свързана с финансовия отчет.

3. Общи заключения по отношение на измамите, свързани с финансови отчети в България

В контекста на България трите най-съществени последствия от случаите на измами, свързани с финансовите отчети според респондентите, са:

→ **Първо**, те застрашават почтеността и обективността на одиторската професия, особено тези на одиторските фирми (резултатността от одита на финансови отчети). Доколкото те са считани за страната, която осъществява надзор над компаниите при гарантиране, че финансовата информация не съдържа съществени неправилни отчитания, дължащи се на грешка или измама, за тях е много трудно, когато възникне случай на широкомащабна измама. Общественото доверие понася удар винаги когато се появи случай на твърдения за измама, свързана с финансовите отчети. Това е особено вярно, когато компанията е от обществен интерес и одиторът има дългогодишна история и репутация. Тези два фактора водят до въпроса дали измамите, свързани с финансовите отчети, могат да

бъдат предотвратени за средни по големина компании с помощта на малки одиторски фирми.

→ **Второ**, те имат отрицателен ефект върху икономическото развитие и просперитет на България, като понижават доверието в пазарите и изготвяната финансова информация. Доверието на българските пазарни участници (включително инвеститори, кредитори и служители) е повлияно отрицателно от тези измами в значителна степен, което води до изтичане на капитали извън страната в области, в които прозрачността и последователността на финансовата информация са влошени. Освен това потенциалните инвеститори от други страни нямат желание да инвестират капитал в страната и в нейната финансова система, тъй като се страхуват да не станат потенциална жертва.

→ **Трето**, тези измами предизвикват не само оперативни проблеми за предприятието, което ги изпитва, но имат и последващ ефект върху други предприятия и лица. Тези предприятия включват доставчици, продавачи и др. – всички, които зависят от обичайната дейност на компанията. Като се има предвид мащабът на българската икономика, това изглежда че е особено валидно за финансовите институции, вземайки под внимание взаимната обвързаност на системата.

4. Измами, свързани с финансовите отчети в България – обобщение на констатации

Резултатите показват, че основните причини или комбинации от причини, които позволяват възникването на финансови измами, са: най-често действия с цел измама независимо от въведения в организацията контрол (54%), наличие на слаб вътрешен контрол (40%), неясни правила за поведение в предприятието, тайно споразумяване за заобикаляне на добрия контрол (14%). В някои от ситуацияите, например, когато става въпрос за тайно споразумяване, добрият контрол може да направи малко за предотвратяване на измамите, свързани с финансови отчети. В случаите, когато измамникът осъществява действия с цел измама независимо от контрола, той или тя обикновено са изградили взаимоотношения, най-често с регулаторните органи, следвани от одиторите. В мнозинството случаи върху факторите, които водят до извършване на такива измами, изглежда може да се влияе, което потенциално е възможно да понижи риска от подобни измами.

Противостоящи на измамника са лицата, носещи отговорност за справяне с измамите, свързани с финансовите отчети, чрез възпиране, предотвратяване и разкриване на измамата. Резултатите сочат, че по отношение на тези различни аспекти различни лица играят основна роля. Когато става въпрос за възпиране извършването на такива измами, се счита, че съветът на директорите/одитният комитет и висшето ръководство играят основна роля, следвани от звеното за вътрешен одит. Заслужава да се отбележи, че външните одитори не са посочени нито веднъж като играещи основна роля, което показва, че възпирането на такива измами следва да е в ръцете на самите организации, а не да се разчита на външна страна.

Когато фокусът се измести към разкриване на измамите, основната роля се пада на звеното за вътрешен одит (66%), следвана от приблизително равни проценти за външните одитори, съвета на директорите и висшето ръководство. Интересно е да се спомене, че по отношение на превенцията възприятието е, че основната роля отново се играе от звеното за вътрешен одит (34%), имайки предвид факта, че вътрешните одитори просто се уверяват, че организационните процеси се следват по начина, предписан от ръководството. Следват съветът на директорите и висшето ръководство, на които обичайно се възлага основната роля за превенция на измамите в организацията независимо от нейния мащаб. Това е така, защото те са страните, носещи отговорност пред акционерите да се гарантира, че в организацията няма да има случаи на измама. Разкриването на измами от различен мащаб е задължение на всяко лице в организацията, а не на конкретна страна. Съчетаването и комбинирането на различни аспекти на отговорностите на всяка една страна, с цел гарантиране на среда, свободна от измами, е начинът за ефективно предотвратяване, възпиране и разкриване на измами, свързани с финансовите отчети.

Когато говорим по-специално за измами, свързани с финансовите отчети, частните компании са най-податливи с голяма преднина – 72%, следвани от публичните институции и организациите с нестопанска цел, съответно с по 14%. Когато фокусът се измести към ниво отрасъл, резултатите показват пропорционално разпределение между: всички видове отрасли (със специален акцент върху публично търгуваните компании), финансови услуги (банки) и строителство/производство и държавни институции (включително европейски фондове).

Когато разгледаме размера на предприятията, на средните (между 50 и 250 наети лица) и на големите предприятия (над 250 наети лица) се падат 80% от случаите, а на малките (под 50 наети лица) и на микропредприятията (под 10 наети лица) – съответно 14% и 6%. Изглежда, че обикновено измамите, свързани с финансовите отчети в България, се откриват на ранен етап – в 36% те се разкриват между 6 месеца и 1 година от извършването. В 18% от случаите отнема над 2 години, преди измамата да бъде разкрита. Времето преди откриването е различно в зависимост от отрасъла, като строителството и държавният сектор се нуждаят от най-много време преди измамата да бъде разкрита. Когато става въпрос за финансовия сектор, всичко зависи от спецификата на измамата. От гледна точка на загубите от измамата много от отговорите на респондентите не могат да бъдат използвани за определяне на точна средна приблизителна оценка. Сумите варират от 50 000 лева до 3 милиона лева в зависимост от големината на фирмата. При по-малките фирми средната загуба е между 50 000 и 200 000 лева, докато по-големите фирми проявяват тенденция да понесат и по-големи загуби – между 1 и 3 милиона, в зависимост от сектора. Секторите „Финанси“ и „Строителство“ проявяват тенденция да понесат най-високи медианни загуби, които могат да достигнат до 15% от приходите. Най-често те са между 1 и 20%, особено във финансовия сектор. Тенденцията е строителните компании да понесат загуби от около 2 до 15% от приходите, когато в организацията възникне случай на измама, свързана с

финансовия отчет. Приблизителната оценка за загубите на държавните институции от подобни измами е между 200 000 лева и 250 000 лева. По отношение на отговорните лица в 78% от случаите за извършване на измамата е била необходима комбинация, включваща лица от средните и висшите нива на ръководството. В 56% е замесено висшето ръководство – това е особено вярно по отношение на финансовото отчитане с цел измама, когато става въпрос за измами в големи размери. Обикновено за извършване на подобна измама е необходимо тайно споразумяване между 5 и 10 служители (в 86% от случаите). Макар че потенциално всеки може да „спомогне“ за възникването на случай на измама, свързана с финансовия отчет в организацията, най-значимите случаи се реализират с помощта на персонал с по-големи правомощия за вземане на решения и тяхното изпълнение. В частните организации измамниците включват директори, главни счетоводители, мениджъри, отговарящи за задълженията, докато в публичните институции в по-голяма степен са замесени ръководството и експертите. По отношение на по-малките по размер измами, засягащи финансовите отчети, основните извършители са касиерите, персоналят по продажбите и низшето до средно ръководство.

Според отговорите най-често срещаните методи, които водят до подправено финансово отчитане във всички сектори в над 90% от случаите, са:

Първият най-разпространен метод за извършване на измами, свързани с финансовите отчети в България, е укриването на задължения и разходи. Счита се, че този метод е най-лесен за прилагане, тъй като по принцип липсващи сделки и операции са по-трудни за откриване в сравнение с такива, които са отразени неправилно, поради това, че не оставят никаква следа след себе си. Най-често срещаната техника в това отношение е пропускане на задължения/разходи и капитализиране на разходи. Пропускането на задължения/разходи се извършва лесно, като те просто не се отразяват като такива – фактурите могат да бъдат изхвърлени или унищожени, като в много случаи лицата, които ги укриват, се опитват да компенсират пропуснатите позиции в бъдещи периоди. Друга често срещана техника е да бъдат капитализирани базирани на приходите разходи, увеличавайки косвено приходите и активите поради амортизирането им в течение на години, вместо да бъдат отразени като разход в съответния период (това обаче води до подценяване на приходите в последващи периоди с амортизирането на активите). Случва се и обратното – отразяване като разход на капиталови разходи. Някои от респондентите посочват, че определени организации постъпват по този начин, за да минимизират нетния доход поради данъчни или други съображения. Най-разпространените предупредителни сигнали, които се забелязват в компании, ангажирани се с укриване на задължения и разходи, са: необичайно увеличаване на брутният марж в сравнение със средните за отрасъла стойности; активи, пасиви и други позиции, базирани на значими приблизителни оценки, включващи субективни преценки, които е трудно да бъдат потвърдени.

Манипулирането на приходите е друг метод, който измамниците в България използват за извършването на измами, свързани с финансовите отчети, с цел финансовото състояние да изглежда по-добро. Този метод често (в 82% от случаите) е свързан с учредяване на „кухи“ компании в България или чужбина,

след което тези дружества се използват за извършване на фиктивни сделки и операции, които включват плащане на средства за активи, като същите суми се връщат на компанията майка във вид на постъпления от продажби. Друга често срещана техника, посочена от респондентите, са така наречените условни продажби, при които продажбите се осчетоводяват, въпреки че условията, необходими за приключване на продажбата, не са изпълнени. Отразяването на разходи в погрешен период е разпространено сред българските компании, съблюдаващи строги бюджети – натискът да се постигнат очакваните цели ги кара да отразяват като разход определени суми в периоди, различни от периода, в който те следва да бъдат осчетоводени като разход. И на последно място, но не и по значение, често срещана техника е преждевременното признаване на приходи, по отношение на които събираемостта не може да бъде разумно гарантирана – иначе казано, зависи от определени бъдещи събития или клиентът не е в състояние да плати (или поради това, че изпитва финансови затруднения, или защото е „куха“ компания, която няма достатъчно активи, за да оправдае сделката). Най-разпространените предупредителни сигнали в български контекст са необичайно повишаване на показателите, отнасящи се до рентабилност или обръщаемост на вземанията в сравнение със сродни дружества.

Неправилни оповестявания – ръководството има присъщо задължение да прави оповестявания на цялата съществена информация. Неправилните оповестявания, отнасящи се до измами, свързани с финансовите отчети в България, най-често включват укриване на сделки със свързани лица, пропускане на задължения и измами, извършвани от ръководството. Най-често сделки със свързани лица се реализират, когато дружеството влиза в бизнес отношения с друго предприятие, чието управление и други оперативни решения могат да бъдат повлияни от първото дружество. В България финансовите интереси и участия на компаниите невинаги са прозрачни. Подобни сделки със свързани лица невинаги са съществени за финансовия отчет като цяло, особено когато става въпрос за по-големи компании, но въпреки това представляват форма на финансова измама. На второ място е оповестяването на измами, извършени от ръководството – ръководството на организацията има задължение да оповестява значими измами, извършени от длъжностни лица, висши изпълнителни кадри или други служители на ключови позиции в организацията. Изглежда, че в България неоповестяването на такава информация пред одиторите не е изолирано явление. На трето място сред често срещаните неправилни оповестявания са пропускането на задължения и неоповестяването на счетоводни промени във връзка с приблизителни оценки и отчитащи се предприятия. Типичните пропуски включват неоповестяване на съществени условни пасиви или клаузи от кредитни споразумения на предприятието. Най-разпространените предупредителни сигнали при този вид измами, свързани с финансовите отчети, посочени от респондентите, са: нарушения в минали периоди на националното законодателство и други нормативни разпоредби от страна на предприятието, висшето му ръководство или членове на съвета на директорите, големи банкови сметки, операции на свързани с компанията лица извън границите на България, особено в юрисдикции, представляващи

данъчни убежища, и формални или неформални ограничения върху одиторите, които ограничават достъпа им до лица или необходима информация.

Неправилна оценка на активи – схемите за неправилно оценяване на активи в България спадат към една от следните три категории – схеми с оценяване на материални запаси, схеми с разчети за вземания и схеми с неправилно представяне естеството на активите. Техниките за измама при оценяване на материалните запаси включват пропуск да се намали стойността на материалните запаси или раздуване на броя или цените на различни позиции. Тези схеми обичайно предполагат създаване на фалшива документация, включваща отчети и инвентаризационни описи. Един от респондентите споделя, че при случай на измама с оценяването на материалните запаси служители на компанията дори са преправили компютърно генерирани инвентаризационни описи с цел да заблудят одиторите. Друг начин, който измамниците в България използват за манипулиране на финансовите отчети, е чрез разчетите за вземанията – или пропускатки да ги обезценят и начислят загуба, когато те са несъбираеми, или чрез признаване на фиктивни вземания в случаите, когато бонусите на ръководството са обвързани с данни за продажбите. Мнозинството от респондентите изразяват съгласие, че измамниците проявяват тенденция да предоставят фалшиви потвърждения на салдата на вземанията, когато във въпросната организация възникне случай на подобна измама. Неправилното оценяване на активи често е свързано (44% от случаите) с други активи, например дълготрайни активи, като най-разпространената техника е неправилното представяне на стойността на актива (неотчитането му по цена на придобиване). 14% от случаите, свързани с такива измами, включват отчитане на дълготрайни активи по пазарни цени или използване на фалшиви оценки в подкрепа на тяхната стойност. Най-разпространените предупредителни сигнали при посочените по-горе сценарии са подобни на методите за признаване на приходи, плюс необичайна промяна в дълготрайните активи и тяхната амортизация.

Подбудата/натискът е основният двигател, който води до случаи на измами, свързани с финансовите отчети в България. Натискът идва от страна на различни фактори, включително: чести промени в законодателството, пазарни очаквания/очаквания на инвеститорите, ниски заплати, лоша бизнес среда, загуба на работа, разходи за лечение, алчност, лоши финансови резултати от дейността, изисквания на регулаторните органи, задлъжнялост, като най-често срещани са личните фактори за натиск, които принуждават индивида да извърши измамата. От гледна точка на рационалното обяснение/логическата обосновка един от най-често срещаните отговори включва различни вариации на следното твърдение – „Всички крадат, а от никого не се търси отговорност” или „В България всеки го прави, защо не и аз? Аз ли съм най-голямата „шматка” (загубеняк)”. Както бе споменато по-горе, слабите вътрешни контроли играят важна роля за предоставянето на възможност за извършване на измами, свързани с финансовите отчети в България. Интересно е да се отбележи, че в много от отговорите на респондентите минималните санкции от страна на законодателството и неуспешното налагане на принудителното изпълнение на политиката са посочени като фактори за

осигуряване на възможност за извършване на измами. Освен това обществените стандарти на поведение, подкрепени от примерите, предоставяни от най-разпознаваемите и заемащи високи позиции на всяко равнище лица, играят нееднозначна роля за рационалното обяснение от страна на извършителите на измами, свързани с финансовите отчети. Това ясно се подкрепя от факта, че 68% от организациите, които са били обект на такива измами в България, са имали писмен етичен кодекс за бизнес поведение. В останалите случаи 50% от респондентите не считат, че подобен кодекс би намалил вероятността от такива измами, като това е особено валидно за публичния сектор. Нещо повече, в половината от организациите, които са били обект на измама във финансовата информация, не е провеждано текущо периодично обучение за повишаване на вниманието към случаите на измама. Подобно обучение би намалило вероятността от извършване на такива измами според 82% от респондентите. Повече от половината от респондентите посочват, че новите служители биват информирани за виждането на организацията относно измамите и свързаните с измамите дейности. Подобна адаптация на новите служители вероятно ще има положителен ефект върху намаляване на вероятността от възникване на случаи на измама според 86% от отговорите.

Когато става въпрос за измами, свързани с финансовите отчети, един от основните оказващи влияние фактори е примерът на ръководството. България не е изключение. Над 60% от респондентите считат, че ръководството не е дало пример и не е осигурило принудително подход на нулева толерантност по въпросите, касаещи случаите на измама в организацията. Над 88% считат, че такъв пример би намалил риска от възникването на случаи на измами, свързани с финансовите отчети в организациите. Това е дори по-важно от декларацията за корпоративната мисия в организациите, където мнозинството от организациите (64%) разполагат с такъв документ и въпреки това в предприятието е имало случаи на измами, свързани с финансовите отчети. Независимо от това декларацията за корпоративната мисия се счита за важна превантивна мярка в борбата с измамите, свързани с финансовите отчети в България, тъй като тя насочва не само ръководството, но и обикновените служители към ангажираност с етично лидерство и действия.

В 72% от организациите, които са били обект на измами, свързани с финансовите отчети, корпоративната култура подкрепя етичното поведение на работното място. Резултатите обаче показват, че тази култура би могла да бъде подобрена чрез редовни срещи и заседания, както и програми за повишаване информираността във връзка с етичните ценности и принципи. Темата за демонстриране на нетолерантност към измамите е ключова за намаляване на риска от измами, свързани с финансовите отчети. Освен това тези принципи трябва да бъдат вградени в превантивни контроли, като постоянно текущо наблюдение и ротация на лицата, заемащи определени позиции. Като цяло това е комбинация от фактори – корпоративната култура сама по себе си не може да елиминира риска от измами, свързани с финансовите отчети в България. Следва да бъде използвана комбинация от установяване на отговорно корпоративно управление, бдителен

съвет на директорите и одитен комитет, усърдно ръководство, адекватно и ефикасно звено за вътрешен одит, подаващо уместни сигнали, скептични външни одитори, отговорен юридически съветник, адекватна и ефективна структура на вътрешен контрол, както и външни регулаторни процедури за внедряване и прилагане на целесъобразни корпоративни стратегии за коригиране на допуснатите случаи на измами, свързани с финансовите отчети, елиминирание на вероятността от бъдещо възникване и възстановяване на доверието в процеса на финансово отчитане. Когато тези стратегии се изпълняват по един подходящ и ефикасен начин, възможността за извършване на измами, свързани с финансовите отчети, значително се намалява.

Проверката на биографичните данни на новонаети лица е често срещана практика в организациите, които са били обект на измами, свързани с финансовите отчети в България. Макар мнозинството от респондентите да считат, че такива проверки са действително полезни за намаляване на риска от измами в организацията (например препоръките или друга информация, предоставена от потенциалния кандидат, може да съдържа неверни данни), едва 26% считат, че те са от полза за намаляване на риска от измами, свързани с финансовите отчети. Това се дължи не само на факта, че този вид измами се извършва от по-високите нива на ръководството, но също и на факта, че множество значими измами, свързани с финансовите отчети, са извършени от високообразовани лица с безупречни референции. Проверката на биографичните данни е уместна по отношение на измамите с малки суми, като например неправомерно присвояване на активи, но не и по отношение на измамите с финансова информация.

Резултатите показват, че докладването е проблем в 42% от организациите, които са били обект на измами, свързани с финансовите отчети. Служителите не знаят как да докладват подозираното извършване на такива измами. 56% от отговорите сочат, че не е бил въведен в действие адекватен контрол за текущо наблюдение, който да идентифицира предупредителните сигнали. Дори когато такъв контрол за текущо наблюдение е въведен в действие, само в 68% от организациите този контрол е наложен стриктно от ръководството и лицата с надзорни функции – липсата на механизми за оторизация и вземането на еднолични решения, наред с формалното разделяне на функциите, са два ключови въпроса, които са идентифицирани. В много случаи разделянето на отговорностите не е ефективно средство за предотвратяване на измами, свързани с финансовите отчети, тъй като лицата влизат в тайно споразумяване. Най-ефикасният контрол за текущо наблюдение, който дава резултат по отношение възпирането от извършване на измами, свързани с финансовите отчети, са наличието през цялата година на постоянно независимо звено за вътрешен контрол (с достатъчен персонал, който да осигури принудителното спазване на вътрешните инструкции и насоки), редовни външни одити, както и текущо наблюдение на оперативна дейност в реално време с корелационен анализ и подход на задълбочен надзор, обхващащ множество аналитични специалисти и инструменти.

Отношението на ръководството и способността му да проявява и комуникира подходяща позиция относно вътрешния контрол и процесите на финансов контрол

е ключ към възникването на случаи на измама с финансовата информация в организациите – вярно в 72% от случаите. Най-често срещаният недостатък е ситуацията, при която ръководството е доминирано от едно лице или от малка група лица, следван в комбинация с незначително на регулаторните правила, неадекватно текущо наблюдение на значимите контроли и некоригиране на съществени слабости във вътрешния контрол. В случай на преднамерено манипулиране, водещо до измама, свързана с финансовите отчети, вътрешният контрол е неефективен, ако отговорните лица от ръководството са в състояние да пренебрегват или заобикалят този контрол.

Засилено текучество сред ръководството, юридическите съветници или членовете на съвета на директорите в кратък период преди откриване на измамата се наблюдава в 66% от организациите. Макар измами, свързани с финансовите отчети, да са открити в 56% от случаите, не са били налице обтегнати отношения между ръководството и настоящия/предходния одитор на дружеството. В мнозинството случаи отношенията са били добри, дори приятелски. Съществуват няколко случая, в които компанията на одитора е била работно място на някои служители в предприятието. В случаите, в които е имало обтегнати отношения, причината са били изисквания, с които одиторът е трябвало да направи компромис във връзка с някои аспекти на работата.

В България измамите, свързани с финансовите отчети, са първият случай на измама в организациите в 48% от случаите. Други предходни видове измами са били, без да се ограничават до незаконно присвояване, измами на работното място, предоставяне на заеми, подкупи, корупция, измама по веригата на доставките, кражба на активи. В 50% от случаите органите за общо управление на тези организации са били изрично въввлечени. В 56% от случаите структурата на бонуси и стимули в организацията е била такава, че е засилвала риска от измами, в мнозинството случаи представлявана от бонуси, ориентирани към постигане на определени резултати. Следва да се отбележи, че само в 46% от случаите организациите, които са прибегвали до измами, свързани с финансовите отчети, са били непосредствено застрашени от фалит или реализиране на обезпечение. Други заплахи пред предприятието са били: натиск да се спечели държавна или друга поръчка, отнемане на лиценз, конкуренция, необходимост от справяне с кредити и дългове.

Макар в 60% от организациите, които са били обект на измами, свързани с финансовите отчети в България, да е имало въведена в действие установена програма за управление на риска от измами, тя въпреки това не е била в състояние да възпре възникването на случаи на измама. Според респондентите това се дължи на различни фактори, най-важният сред които е, че в много организации подобни програми за управление на риска са само формални и обект на заобикаляне и пренебрегване на контрола от страна на ръководството в предприятието. Най-често срещаната обща рамка за вътрешен контрол, използвана в тези организации, е COSO, която 30% от респондентите считат за най-ефективната система за предотвратяване и разкриване на измами във финансовата информация на

организациите. Второто място се заема от СОВИТ поради ориентацията на тази обща рамка към прилагането на холистичен подход спрямо бизнес процесите.

Най-често измамите, свързани с финансовите отчети в България, са откривани случайно или при фалит на организацията, обект на измамата (организацията не би могла да продължи да укрива измамата още дълго време), макар предупредителни сигнали да са били налице преди откриване на измамата в 58% от случаите. Повечето предупредителни сигнали са специфични за съответния случай с няколко често срещани, включващи неизползван отпуск, начин на живот, несъответстващ на получавания доход, липса на разделение на отговорностите (едно и също лице изпълнява влизаци в конфликт операции), неочаквани потоци на приходи, твърде големи/малки печалби, придружени от необичайни дейности, поведенчески аномалии сред служителите, счетоводни аномалии, включващи нередности в счетоводната система, аналитични аномалии, оперативни аномалии и други лесно забележими слабости на вътрешния контрол.

След възникването на случаи на измами, свързани с финансовите отчети, в организациите се вземат мерки, за да се предотврати повторното възникване на такива случаи на измама. Тези мерки включват нови контроли върху процеса на финансово отчитане, подобрени правила и политики по отношение на процедурите, ротация на длъжностни отговорности и задачи, както и по-ефикасно текущо наблюдение над организацията. 30% от респондентите считат, че тези мерки не са достатъчни за превенция на случаите на измами, свързани с финансовите отчети в организациите в бъдеще, 40% считат, че мерките могат действително да помогнат в това отношение, докато останалите заемат позицията, че тези мерки могат да понижат риска от подобни измами, но се съмняват, че мерките ще бъдат въведени и приложени принудително в организациите. 85% от респондентите считат, че за предотвратяването на такива измами в бъдеще е необходима по-цялостна промяна в нормативната уредба, освен простото оптимизиране на процеса на управление на риска от измами и установяване на нов контрол върху процедурите и механизмите за текущо наблюдение.

5. Предотвратяване и разкриване на измами, свързани с финансовите отчети в България

Този подраздел анализира отговорите на въпросите, имащи за цел да се разбере ролята на основните страни и лица, които изпълняват определени функции в предотвратяване и разкриване на измами, свързани с финансовите отчети в България. По принцип най-важните съображения според респондентите, за да могат страните успешно да предотвратяват и разкриват подобни измами, са те да са в състояние правилно да идентифицират характеристиките на поведението с цел измама в организациите, заедно с адресиране на рисковете, които биха могли да доведат до съществено неправилно отчитане във финансовия отчет. Наред с това настоящият раздел включва препоръки за подобрения, които да бъдат направени от всяка страна, на базата на резултатите от проучването, и които биха подпомогнали тяхната

способност по-ефикасно да противодействат на измамите, свързани с финансовите отчети.

5.1. Ролята на съвета на директорите (включително на одитния комитет)

Резултатите от въпросника сочат, че съветът на директорите по-скоро играе по-голяма роля за превантивните мерки срещу такива измами, отколкото да е органът, който ги разкрива. В български контекст сравнението може да бъде видяно на фигура 31 в дисертационния труд. Най-важното качество на съвета на директорите в борбата срещу измамите, свързани с финансовите отчети, е да установи подходящ тон в организацията, който да бъде впоследствие отразен в политиките и процедурите, възприети по отношение на ежедневната оперативна дейност на предприятието. Съветът на директорите е страната, носеща отговорност за намаляване на рационалното обяснение на такива измами посредством установяване на силен етичен контекст в организацията.

Съществуват няколко основни причини, които не позволяват на съвета на директорите да противодейства ефективно на измамите, свързани с финансовите отчети, в организацията по отношение на по-малките измами, например неправомерно присвояване на активи. Водеща роля има тяхната неспособност да следят и наблюдават ежедневната оперативна дейност на компанията и заедно с недостатъчния персонал да се уверят, че всички процедури и вътрешен контрол са наблюдавани текущо по един ефикасен начин. Когато се извършва целенасочена манипулация на финансовия отчет, малко вероятно е съветът на директорите да я предотврати, когато членовете вземат участие в извършването на измамата. За да се подобри това положение и съветът на директорите да е действително в състояние да намали риска от измами, свързани с финансовите отчети, отговорите сочат три големи области, нуждаещи се от подобрение, върху които организациите следва да съсредоточат своето внимание, за да се предпазят от подобни измами. Първата е подборът на членовете на съвета на директорите – доколкото съветът е една от страните, носещи отговорност за установяване на организационната култура, важно е членовете да имат чисто минало, подходящ опит в съответния отрасъл и нулева толерантност към измамите. Това включва конфликтите на интереси, които всеки член на съвета на директорите би могъл да има. Фокусът трябва да е поставен върху въпроса дали съответният член на съвета на директорите взема своите решения за доброто на заинтересованите от организацията страни. Второ – членовете на съвета на директорите трябва да въведат и да прилагат финансови и други санкции, за да мотивират ръководството, което е по-близо до ежедневната оперативна дейност, да разработят и системно да прилагат модели, конкретно пригодени към съответната организация и насочени към превенция на измамите във финансовата информация. Третата област е ролята на съвета на директорите да образова не само организацията, но и обществеността, за важното значение на една среда, свободна от измами, и ползите, произтичащи от нея. Така обществеността ще

стане нетолерантна към измамата и ще търси отговорност от измамниците, вземащи участия в извършването на такива деяния.

Сходни са и резултатите във връзка с ролята на одитния комитет – той играе по-голяма роля за превенция на измамите, свързани с финансовите отчети. Одитният комитет заедно със съвета на директорите играе важна роля за установяване и налагане на принципите на управление, ценностите и етичната култура в организацията, за които някои от респондентите твърдят, че са най-важният фактор за предотвратяване на такива измами в България. Желанието да се спазва законът е предхождащ фактор, който е приложим по отношение на ефикасната роля на съветите на директорите и одитните комитети на компаниите в България. Одитните комитети в България комуникират с лица на ключови управленски позиции, но това, което им липсва, е пряк и открит начин на комуникиране с едно или две нива по-долу от висшето ръководство. Това със сигурност би улеснило промяната на ситуацията с подозренията за неправомерни действия в организацията, довеждайки ги до вниманието на одитния комитет. Наред с това изглежда, че на ролята на одитните комитети в българските компании липсва инициативата и оправомощаването да разследват твърденията за случаи на измама в организацията. Около 20% от респондентите считат, че членовете на одитните комитети трябва да притежават по-големи знания и опит в областта на превенцията на измамите и управлението на риска от измами. Освен това членовете както на съвета на директорите, така и на одитния комитет следва по-открито да декларират своята отговорност пред потребителите на информацията от финансовите отчети и ролята си за предотвратяване и разкриване на свързаните с нея измами.

5.2. Ролята на външните одитори

От външните одитори се очаква да играят различна роля в сравнение с тази на съвета на директорите в предотвратяване и разкриване на измами, свързани с финансовите отчети. 10% от респондентите считат, че външният одит не е необходим на организациите.

Двете най-важни характеристики, които външният одитор трябва да притежава в България, за да противодейства ефикасно на измамите, свързани с финансовите отчети, са: да проявява професионален скептицизъм (или мисловната нагласа, която отчита, че в организацията е възможно да е налице измама) наред със способността да отправя проучващи запитвания до ръководството и други лица в организацията за това как са адресирани рисковете от измами, свързани с финансовите отчети. Тук се включват въпросите относно това дали на ръководството са известни случаи на измама или подозрения за измама в организацията и начините, по които ръководството информира служителите за своята позиция относно уместното етично и бизнес поведение. Особено важно е външните одитори не само да са в състояние да идентифицират как и кои позиции от финансовия отчет биха могли да са податливи на измама в конкретната организация, но също и да знаят как ръководството би могло да се опита да прикрие подобни случаи.

Половината от респондентите считат, че големината на външното одиторско дружество оказва влияние върху неговата способност да разкрива измами, свързани с финансовите отчети. Девизът „колкото по-голямо, толкова по-добре” е верен, имайки предвид факта, че по-големите фирми притежават по-голям капацитет, разполагайки/имайки достъп до повече експертни знания и умения. Размерът на фирмата обаче няма да е от значение, в случай че одиторите подпомагат извършването на измама, свързана с финансовите отчети. Друг често срещан отговор за това, какво пречи на външните одитори ефективно да противодействат на измамите с финансовата информация, е, че пазарът в България е твърде малък. Това води до възгледа, че „клиентът винаги има право”, което от своя страна има за резултат изначално ограничаване на действията на външния одитор и изпълнение на задълженията без необходимото старание, а дори и до тайно споразумяване с измамниците в случаите, когато измамата е съществена (много от респондентите се позовават на неотдавнашния случай с финансова институция, която бе обявена в несъстоятелност). Вътрешноприсъщата липса на независимост на външните одитори (на тях им се плаща от фирмата), заедно с недостатъчните познания за спецификата на определени бизнеси (приложимо в по-голяма степен по отношение на малките одиторски дружества), е друг често срещан проблем. Що се отнася до необходимите аналитични процедури – обикновено те се изпълняват на ниво сметка, при което щателно се анализират единствено значителните отклонения. 60% от респондентите считат, че повече подробности относно аналитичните процедури биха могли да представляват средство за разкриване на измами, свързани с финансовите отчети в българските фирми. Освен това 30% от респондентите считат, че използването на предварително определени въпросници/процедури е възможно да не извършва необходимите функции, тъй като ограничава способността на одитора да приложи критичното си мислене отвъд техните граници – особено когато се правят корекции в одиторския план в резултат от оцененния като по-висок риск от измами в организацията. Външните одитори рядко са обучени за извършване на разследвания (те не са счетоводители-криминалисти), което подкопава тяхната способност да реагират по подходящ начин след разкриването на подобни измами). И последно, но не и по значение, много от одиторските фирми спазват определени бюджети за всеки ангажимент, което в някои случаи може да доведе до недостатъчно кадрово обезпечаване, подлагашо екипа за ангажимента на натиск, което от своя страна пък би могло да стане причина за пропускане или недоглеждане на важна информация.

Много респонденти считат, че голяма част от споменатите по-горе проблеми могат да бъдат разрешени на държавно ниво, включително с промени в нормативната уредба и/или чрез създаването на агенция, която да действа между компаниите и външните одитори, водейки до по-голяма независимост. Независимостта ще бъде също така по-голяма, когато външните одитори предоставят възможно по-малко услуги, различни от одита, на клиента. Респондентите изразяват съгласие, че някои от услугите, различни от ангажиментите за одит, биха могли да окажат влияние върху независимостта на одиторите, отвличайки тяхното внимание от основната им роля, а именно да се

изрази мнение относно правилността на финансовия отчет. Липсата на познания относно някои отрасли би могла да се преодолее, като се позволи само на одитори, специализирани в съответния отрасъл, да могат да одитират тези сектори или чрез наемане на външни специалисти. Проблемът с недостатъчната кадрова обезпеченост може лесно да бъде разрешен, като се пожертва маржът на печалбата, за да се наеме допълнителен персонал. От решаващо значение за външния одитор е да се даде приоритет на ефективността на работата, а не да се реализира допълнителна печалба.

5.3. Ролята на вътрешните одитори

В контекста на България изглежда, че вътрешните одитори играят двойка роля за предотвратяване и разкриване на измамите, свързани с финансовите отчети. 16% от респондентите посочват, че не е работа на вътрешните одитори да одитират финансовия отчет на компанията (това твърдение има отношение към разминаването в очакванията по отношение на вътрешните одитори). Макар одитирането на финансовия отчет на организацията да не е тяхна изрично посочена цел, може да бъде изтъкнат аргументът, че вътрешните одитори играят ключова роля по отношение достъпа до оперативни процедури, нормативни разпоредби и стандарти, имащи отношение към процеса по изготвяне на финансовата информация и съставяне на финансовите документи на организацията. С оглед ефикасното противодействие на измамите, свързани с финансовите отчети, най-важното качество на лицата, ангажирани в звеното за вътрешен одит, е способността да се поставят под въпрос решенията на ръководството и особено тези, които мотивират служителите на компанията с каква нагласа да изпълняват своите ежедневни дейности.

Мнозинството от респондентите считат, че съществуват три основни проблема, които пречат на вътрешните одитори да са напълно в състояние да противодействат на измамите, свързани с финансовите отчети в българските компании. Първият е липсата на независимост (същият проблем, но в различен контекст, както при външния одит) или твърде голямата зависимост от висшето ръководство при определяне обхвата на ангажиментите. Вторият проблем, разглеждан в 40% от случаите, е липсата на опит и познания относно процеса на финансово отчитане. В 34% от случаите решението, което се предлага за коригиране на този проблем, е чрез създаване на подразделение за вътрешен контрол в по-големите организации, чиято специфична цел да е предоставянето на сигурност относно правилността на финансовите отчети. Третият проблем – резултатите сочат, че звеното за вътрешен одит в България се занимава основно с тестване на контролите, отнасящи се до гарантиране, че процесът на финансово отчитане функционира и неговите изисквания съответно се спазват. Това обаче не предоставя сигурност относно точността на финансовия отчет. Ролята на звеното за вътрешен одит за намаляване на риска от измами, свързани с финансовите отчети, е значителна, от което произтича необходимостта от повече тестове по същество, наред с процеса по вътрешно одитиране. Тези тестове биха могли да включват детайлно тестване на

сделките и салдата по сметки и/или аналитични процедури. С това не искаме да кажем, че вътрешният одит не е в състояние да предотвратява различни видове измама – в действителност по-вероятно е вътрешните одитори да разкриват измами с по-малък мащаб и случаи на неспазване на вътрешните политики, отколкото външният одит. Това се дължи на факта, че обикновено външните одитори използват в прилаганите от тях процедури специфично ниво на същественост, което в много случаи е твърде високо и намалява шанса от разкриване на дребни измами, които, макар и да са „несъществени”, все пак са измами. Въпреки че основната отговорност на одитора не е да предотвратява и разкрива измами, свързани с финансовите отчети, тя е тясно свързана с това, тъй като одиторът трябва да се увери, че финансовият отчет е надежден. В крайна сметка вътрешният контрол е процес, върху който влияние оказват съветът на директорите, ръководството и друг персонал и който има за цел да предостави разумна степен на сигурност в три области: постигане на ефикасност и ефективност на оперативната дейност, спазване изискванията на закони и нормативни разпоредби и надеждно финансово отчитане. Измамата във финансовата информация застрашава последните две области, което намалява ролята на вътрешния контрол като цяло.

5.4. Ролята на средното и висшето ръководство

Ролята на ръководството е важна – тя е не само решаваща по отношение извършването на измами, свързани с финансовите отчети, но също и в противоположната посока. Ръководството е единственият орган, за който респондентите считат, че играе равна и важна роля при предотвратяването и разкриването на случаи на измами, свързани с финансовите отчети, поради следните три причини, посочени от респондентите: 1) членовете на ръководството са тези, които са най-близо до ежедневната оперативна дейност; 2) те са тези, които задават правилния етичен тон и установяват стандартите за поведение в организацията по отношение на останалите служители; 3) в по-малките и средните компании собствениците са част от ръководството на компанията – те имат присъщ интерес да държат подобни измами извън компанията, освен ако самите те не са извършителите. Без съдействието на ръководството в организациите не може да съществува никаква измама. Най-често това, което им пречи ефикасно да предотвратяват и разкриват случаите на измами, свързани с финансовите отчети в България, е фактът, че в много от организациите, в които възникват случаи на подобни измами, ръководството е участвало в сделки и операции със свързани лица, при които е налице някакъв вид лична заинтересованост, което води до осъществяване на сделки, чиято цел е не да се следват правилните политики, установени в организацията, а те да бъдат прекроени със специален умисъл. При измамите с по-голям мащаб са замесени по-високи нива на ръководството. По принцип ръководството е страната, която следва указанията на съвета на директорите и изпълнителните директори – ако те не разполагат с правилния ролеви модел как да се осъществява бизнесът по подходящ начин, от тях не може да се очаква ефикасно да предотвратяват и/или разкриват измамите, свързани с

финансовите отчети в България. Струва си да се отбележи, че в мнозинството случаи след възникването на измама в организацията от ръководството зависи да въведе и приложи корективни мерки, което допълнително засилва тяхната организационна роля в борбата срещу измамите, свързани с финансовите отчети в организациите.

5.5. Ролята на страните извън организацията

Резултатите показват, че на последно, но не и по значение, място важна роля играят страните извън организацията. Тези институции включват държавни, професионални и други организации:

а) Държавни институции – респондентите считат, че те са субектът, който в най-голяма степен може да окаже влияние върху външната организационна среда, когато става въпрос за измами във финансовата информация. За тази цел органите на държавната власт трябва да работят в три области: Първо, необходимо е да се завишат налаганите от тях санкции по отношение на компании и лица, участващи в такива измами. Над 60% от респондентите считат, че за успешната превенция е необходимо завишаване на санкциите като глоби и лишаване от свобода. Налагането на глоби не трябва да бъде ограничавано единствено до лицата в организацията, а следва да се разпростре и върху всички свързани с тях лица и страни, които са позволили това да се случи, включително външните одитори и други организации. Някои от респондентите сравняват последствията от подобни измами в западни страни като САЩ, където всички замесени, включително членовете на съвета на директорите и външните одитори, са изправени пред огромни санкции. Над две трети от респондентите считат, че до известна степен настоящото ниво на ресурсна обезпеченост на правоохранителните и правораздавателните органи, насочена към финансовото отчитане, е недостатъчно и следва да бъде увеличено. Това включва не само по-бързо възприемане на най-новите международни регулации във връзка с докладването, но също и меки превантивни контроли, като например популяризиране на темата за важното значение на правилността на финансовите отчети и последиците за обществото и икономиката на България. Тези последствия включват не само ерозиране на доверието в способността на различни институции да осигурят принудителното прилагане на закона и да разкриват подобни измами, но и намаленото желание на бизнеса и инвеститорите да се преместят в България, където фактори на средата – като работната сила и ниските данъчни ставки, осигуряват възможност за печалби. И накрая, е проблемът с подаването на сигнали за нередности, за което бе установено, че е един от най-често срещаните начини за разкриване на измами, свързани с финансовите отчети. Липсват начини и средства, които лицата биха могли да използват за докладване на подозрения за измама от такъв мащаб, наред с липсата на доверие, че ще последва разследване на сигнала.

б) Ролята на професионалните организации – резултатите сочат, че потенциалните възможности на професионалните организации не се използват достатъчно в България. Благодарение на съчетаването на различни експертни

знания и умения тези организации биха могли не само да подпомогнат органите на държавно управление при внедряването и прилагането на нова, по-ефективна нормативна уредба, но биха могли също така да действат и като източник на информация/образование за лица на всякакви организационни нива по отношение на измамите и свързаните с тях въпроси. В България такива независими организации са Институтът на вътрешните одитори и американската Асоциация на сертифицираните експерти по разкриване на измами. Членове на тези институции биха могли да предоставят безценно съдействие на организациите във връзка с предотвратяване и разкриване на измамите, благодарение на своите обширни и задълбочени познания, които иначе не биха могли да бъдат осигурени във вътрешнофирмен мащаб. Нещо повече, те могат да предоставят по-обективен анализ на оценката на ръководството за рисковете от измами, свързани с финансовите отчети (особено при участието на страни като висшето ръководство/съвета на директорите) и да подпомогнат одитния комитет и съвета на директорите в оценяване на мерките, въведени и приложени от ръководството. Сертифицираните експерти по разкриване на измами могат да осъществят независими проверки за разрешаване на казуси с твърдения или сигнали за подозирани измами, докладвайки или до подходящото ниво в организацията, или извън нея. Основната причина, поради която предприятията не търсят съдействието на такива специалисти, е свързана със съображения по отношение на неприкосновеността на личната информация и правото на личен живот. Тези опасения могат да бъдат разрешени лесно посредством споразумения за конфиденциалност и неразкриване на информация.

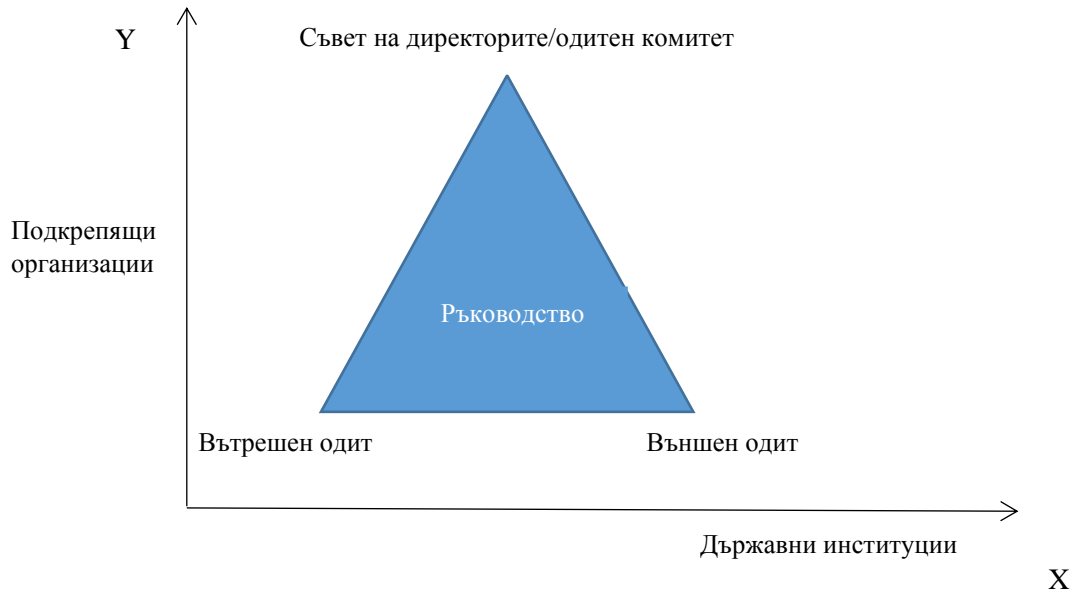
в) Медии – 54% от респондентите считат, че медиите могат да играят превантивна роля, когато става въпрос за измами, свързани с финансовите отчети. Представянето в печатните медии, програмите, посветени на измамите, свързани с финансовите отчети и други измами по принцип, могат да вдигнат шум около проблема и с постоянно осветляване да попречат на потенциалните измамници да извършат подобни деяния.

г) Образователни институции – и последно, както вече бе споменато, мнозинството респонденти считат, че обемът на изследванията, посветени на измамите, свързани с финансовите отчети, както и измамите по принцип, не е достатъчен. Изследователите трябва да фокусират усилията си и да обменят проучванията си, посветени на различните начини и средства за предотвратяване и разкриване на измами, с държавните институции и професионалните организации.

6. Модел за предотвратяване и разкриване на измами, свързани с финансовите отчети, за България

Предлага се нов изследователски модел, който взема под внимание констатациите от настоящото проучване, надявайки се да хвърли светлина и да окаже съдействие на системата на външната среда в България за предотвратяване и разкриване на измами, свързани с финансовите отчети. По-долу е представена опростена визуализация на модела, включващ едно предприятие.

Модел за предотвратяване на измамите, свързани с финансовите отчети в България

Моделът взема под внимание средата както на ниво организация, така и на ниво външна среда. Организационното ниво е представено от триъгълник, в центъра на който е ръководството на организацията, доколкото то е страната, която е замесена в извършването на измами, свързани с финансовите отчети. По отношение на подправеното финансово отчитане това е средното до висшето ръководство, а по отношение на неправомерното присвояване на активи – обикновено е замесено средното ръководство. Същевременно ръководството е страната, която е в състояние най-ефективно да предотвратява и разкрива измамите, при условие че е налице подходяща мотивация, благодарение на ежедневното му взаимодействие с оперативната дейност на компанията и факта, че то трябва да гарантира, че изискванията на предписаните политики се изпълняват. Трите върхни точки на триъгълника представляват останалите три страни, които играят в различна степен определени роли в предотвратяването и разкриването на измами, свързани с финансовите отчети, и които трябва да държат ръководството под контрол – съвета на директорите/одитния комитет, звеното за вътрешен одит и външния одит. Съветът на директорите/одитният комитет поставят фундамента в организацията от гледна точка не само на тон и етична култура, но и предписвайки мерки за разкриване и възпиране на измамата във финансовата информация на организацията. Звеното за вътрешен одит не само носи отговорност да поставя под въпрос решенията на ръководството, но също така гарантира, че всички процеси в

организацията се спазват и следват. Външният одит представлява външното изразяване на сигурност, което потвърждава правилността на финансовите отчети. Специално внимание трябва да се обърне на укритите задължения/разходи, техниките за манипулиране на приходите, неправилните оповестявания, неправилното оценяване на активите и предупредителните сигнали, свързани с тях.

Таблица 1 обобщава основните моменти, констатирани от изследването, които пречат на страните да изпълняват функциите си и да постигат целите си.

Таблица 1

	Съвет на директорите/одитен комитет	Звено за вътрешен одит	Външни одитори
1	2	3	4
Въпроси	Участници в измамата, липса на участие в ежедневната оперативна дейност, липса на знания и опит в управлението на риска от измами	Липса на независимост, липса на опит и контакт с процеса на финансово отчитане, не предоставят сигурност относно точността на финансовата информация	Липса на независимост, възглед „Клиентът винаги има право“, тайно споразумяване с цел измама, рядко са обучени за провеждане на разследвания, недостатъчно кадрово обезпечаване

Продължение

1	2	3	4
Потенциални решения	Независими членове на съвета на директорите без лична заинтересованост, служещи за пример както във, така и извън организацията, за пълна почтеност и образование на общността във връзка с ползите, произтичащи от една свободна от измами среда. Улесняване на комуникацията между тях и по-ниските организационни нива	По-голяма независимост на звеното за одит, създаване на подразделение, което да се занимава с точността на финансовата информация. Допълнително обучение за разкриване на измами. Начини за докладване на измами с голям мащаб извън организацията. Обучение за забелязване на предупредителни сигнали. Периодични прегледи и оценки на риска	Ограничаване на услугите, различни от одита, предоставяни на клиенти за одит, задълбочени аналитични процедури, обучение в разкриване на измами и оценяване на риска, наемане на повече персонал. Обучение за забелязване на предупредителни сигнали

В случай че всичките три страни изпълняват съответно своите роли, подбудите, възможностите и рационалното обяснение по отношение на ръководството за извършване на измами с финансовата информация ще бъдат силно ограничени.

Външната среда в модела се състои от правителството (и свързаните с него органи и организации) по оста „X“ и подкрепящите институции по оста „Y“. Правителството/органите на държавно управление са страната, която в най-голяма степен влияе върху външната за организацията среда, установявайки фундамента и нормативната уредба, съгласно която фирмите в България осъществяват своята дейност. Подкрепящите институции включват професионалните организации и медиите. Професионалната организация може не само да бъде използвана като средство за образование във връзка с методите за предотвратяване и разкриване на измами, свързани с финансовите отчети в организациите, но и да подпомага държавните институции в създаването на по-добро законодателство и установяване на изисквания по отношение на процеса на финансово отчитане. Нещо повече, професионалните организации могат да бъдат използвани като средство за споделяне на опит между различните организационни нива и осигуряване на обучение по въпроси, касаещи риска и важното значение на предотвратяването на

измами, свързани с финансовите отчети. Експерти от тези професионални организации могат да бъдат използвани в организациите за предоставяне на независими оценки и съдействие при предотвратяването на такива измами в компаниите. На ролята на медиите също трябва да бъде обърнато сериозно внимание – лица, представляващи различни заинтересовани страни по проблема с измамите, свързани с финансовите отчети, биха могли да популяризират въпроса сред общността.

Таблица 2 обобщава основните моменти, изведени от изследването:

Таблица 2

	Органи на държавното управление	Подкрепящи институции
Въпроси	Липса на последици за извършителите на измами с финансовите отчети, допълнителни мерки за осигуряване на принудителното изпълнение на изискванията, ниско обществено доверие в държавните институции	Недостатъчно участие от страна на организациите и асоциациите, недостатъчно използване на ресурсите на асоциациите от гледна точка на знания и опит за справяне с проблема. Медиите трябва да играят по-голяма превантивна роля. Необходими са допълнителни изследвания по проблема
Решения	Завишаване на санкциите (парични, лишаване от свобода, отнемане на лицензи), по-бързо и ясно приемане на промените в международните счетоводни стандарти, възприемане на положителен възглед по проблема, установяване на канали за ефективно подаване на сигнали за нередности и механизми за последващи действия. Партньорство с подкрепящите институции и сътрудничество с тях с цел справяне с проблема. Предлагане на застраховка за организациите, в случай че в тях възникнат подобни измами (по подобие на застраховката на одитора за грешка в изразеното мнение)	Засилване на участието и споделянето на опит в професионалните организации, включително предупредителни сигнали и техники за управление на риска. Използване на професионалните организации като източник на информация и независими консултации, дори в случаите, в които е необходимо провеждане на разследване. Образование на общността, изказвайки гласно мнение и обсъждайки проблема в презентации, статии и други средства за комуникация, допълнителни изследвания по проблема от страна на учените. Действия в качеството на посредник между органите на държавно управление и организациите

По отношение на неправомерното присвояване на активи моделът се видоизменя, като се променя центърът на организационния аспект на модела от фигурата. Тук отново страните, участващи в такава измама, са в най-добра позиция да предотвратяват и разкриват подобни измами. Останалите елементи остават същите.

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Видно е от констатациите, че противодействието на измамите, свързани с финансовите отчети в България, е групово усилие, нуждаещо се от няколко страни, за да бъде минимизиран рискът от подобни измами. Колкото по-затегната е системата на околната среда и колкото по-голяма е критичната маса от въведени в действие фактори, толкова по-вероятно е измамите, свързани с финансовите отчети, да бъдат разкривани и, най-важно, предотвратявани в България.

Насоките за по-нататъшни изследвания са свързани с ограниченията на настоящото изследване, както и с необходимостта от допълнителни изследвания относно измамите в България. Препоръките за по-нататъшни изследвания могат да бъдат разпределени в няколко направления: Макар дисертационният труд да дава добра отправна точка по отношение на проблема с измамите, свързани с финансовите отчети в България, ще бъдат необходими допълнителни изследвания с анализ на специфични случаи на най-широко разпространените методи за извършване на измами с финансовата информация. Таква насоки са: допълнителен задълбочен анализ на казуси с компании от специфични отрасли; допълнително изследване във връзка с ефективността на ролята на подкрепящите институции; допълнително изследване във връзка с възможни нормативни разпоредби и правила, които да бъдат установени от органите на държавно управление; сравнителен анализ на последствията и реформите, осъществени след възникване на случай на измама, свързана с финансовите отчети, в различните страни; допълнително изследване във връзка с възможността за включване на нови играчи в уравнението, с цел по-успешно предотвратяване и разкриване на измами, свързани с финансовите отчети в България; допълнително изследване във връзка с мекия контрол и ефикасността му в предотвратяването на финансови измами; допълнително изследване във връзка с използването на приблизителни оценки по справедлива стойност; допълнително изследване във връзка с високорисковите области на одита и използването на външни консултанти, като например специалисти по криминология; допълнително изследване е необходимо във връзка с методите и инструментите, базирани на новите технологии, чиято цел е разкриването и предотвратяването на финансови измами в България, включително, но без да се ограничава до извличане на информация от данни (търсене на променливи за максимизиране коефициента на определеност) и техники за непрекъснат одит; допълнително изследване във връзка с други уместни видове измама в български контекст, включително подкупи, корупция, тайно връщане на част от получени суми и изтичане на информация.

V. СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ НАУЧНИ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Приносите на настоящото изследване могат да се обособят в следните основни направления:

→ Обогаत्या научната литература чрез изясняване същността, факторите и състоянието на измамите, свързани с финансовите отчети в Р България – тяхното възникване (извършители, най-разпространени начини за финансови манипулации), разкриване (предупредителни сигнали, други средства) и предотвратяване (потенциални проблеми и решения).

→ Въз основа на задълбочен литературен преглед и емпирично изследване е разработен и е предложен модел за предотвратяване на измамите, свързани с финансовите отчети в Р България.

→ Предлага на страните и лицата в организациите, носещи отговорност за разкриването и предотвратяването на измами, свързани с финансовите отчети, препоръки, базирани на анализа на резултатите и насоки за подобрения с оглед постигне на по-голяма ефективност с решаването на проблема.

→ Систематизирана е ролята на външната за организацията среда, представена от държавните и подкрепящите институции, които желаят да намалят риска от измами, свързани с финансовите отчети.

→ Идентифицирани са проблемни въпроси и фактори, които е необходимо да бъдат взети под внимание за успешната превенция на измамите, свързани с финансовите отчети в България.

→ Предоставя потенциални теми, представляващи интерес, които изследователите могат да използват като база за бъдещи изследвания в областта на измамите, свързани с финансовите отчети и други измами в България.

VI. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Статия в колективна монография с редколегия

1. Bachev, I. Agents of control and their organizational role – approach for understanding, колективна монография Икономиката на България и Европейския съюз: наука и бизнес. С., ИК – УНСС, 2017 г.

2. Доклади, представени пред международни научнопрактически конференции

1. Bachev, I. Fraud triangle and its relevance to financial statement fraud, сборник доклади от XII Международна научна конференция на млади учени Икономиката на България и Европейския съюз: наука и бизнес, УНСС, 2016 г.

2. Bachev, I. Analysis on agency theory in relation to agent of control in organizations, сборник доклади от конференция Обліково-аналітичне та правове забезпечення інституційних секторів економіки України в умовах євроінтеграції та інноваційного розвитку, секція 4, Україна, март 2017 г.

VII. БИБЛИОГРАФИЯ

1. Abdullahi, R. and Mansor, N. Forensic Accounting and Fraud Risk Factors: The Influence of Fraud Diamond Theory. *The American Journal of Innovative Research and Applied Sciences*. 1(5), 2015, 186-192.
2. Adebisi, F. and Gbegi, O. The new Fraud Diamond Model – how can it help forensic accountants in fraud investigation in Nigeria?. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*. Vol. 1, 2013, 129-138.
3. Aggarwal, Rajesh K., Andrew A. Samwick. The Other Side of the Trade-off: The Impact of Risk on Executive Compensation. *Journal of Political Economy* 107(1), 1999, 65-105.
4. Anderson, J. R. Acquisition of Cognitive Skill. *Psychological Review*. 89(4), 1982, 369-406.
5. Anandarajah, K. *Corporate Governance: a Practical Approach*. Singapore: Butterworths, Asia, 2001.
6. Alexander, J. Rethinking damages in securities class actions. *Stanford Law Review*, 48 (6), 1996, 1487-1538.
7. Albrecht, C. International Fraud: a Management Perspective. Dissertation at ESADE Business School and the Caterdatico de la Universidad Ramon Llull, 2008.
8. Albrecht, W., Albrecht, C. and Albrecht, C. Fraud and Corporate Executives: Agency, stewardship and broken trust. *Journal of Forensic Accounting*. Vol. 5, 2004, 109-130.
9. Albrecht, W. and Albrecht C. Fraud examination. South-Western, Mason, OH, 2003, 65.
10. Albrecht, C., Howe, K. & Romney, M. *Deterring Fraud: the Internal Auditor's Perspective*: Institute of Internal Auditors Research Foundation, 1984.
11. Albrecht, W., Albrecht, C. & Albrecht C. (2008). Current Trends in Fraud and its Detection: A Global Perspective. *Information Security Journal* Vol.17. Retrieved from www.ebscohost.com on 02th June, 2016.
12. Altamuro, J. L., Beatty, A. L. How does internal control affect financial reporting? *Journal of accounting and Economics*, 49, 2010, 58-74.
13. Appelbaum, S. H., Shapiro, B. T. & Molson, J. Diagnosis and remedies for deviant workplace behaviors. *Journal of American Academy of Business*, 9, 2006, 14-20.
14. Applegate, D. & Willis, T. Struggling to incorporate the COSO Recommendations into your audit process? Here's one audit shop's winning strategy. *Internal Auditor*, 1999.
15. Arens, A., and Loebbecke, J. *Auditing. An integrated approach*. (7th ed.) New Jersey: Prentice-Hall International, Inc., 1997.
16. Arens, A. & Elder R. & Beasley M. *Auditing and Assurance Services*, Pearson Prentice Hall, 2008.

17. Association of Certified Fraud Examiners (2014). Report to the Nation on Occupational Fraud. Retrieved May 01, 2016, <https://acfe.com/documents/2014RttN.pdf>
18. Beasley, M. An empirical analysis of the relation between the board of director independence and financial statement fraud. *The Accounting Review* 71 (4), 1996, 443-465.
19. Beasley, M., Carcello, J. Fraudulent financial reporting: consideration of industry traits and corporate governance mechanisms. *Accounting Horizons*. 14 (4), 2000, 441-454.
20. Beasley, M. S., J. V. Carcello, and D. R. Hermanson. Fraudulent Financial Reporting: 1987-1997, An Analysis of U.S. Public Companies. New York: CO-SO, 1999.
21. Beneish, M. The detection of Earnings Manipulation. Accounting forum. *Financial Analysts Journal*, 1999, 24-36.
22. Benston, G. Required disclosure and the stock market: An evaluation of the Securities Exchange Act of 1934. *The American Economic Review*, 1973, 132-153.
23. Bergstresser, D., Philippon, T. CEO incentives and earnings management: evidence from 1990s. *Journal of Financial Economics* Volume 80, Issue 3, June 2006, 511-529.
24. Berle, A., Means, G. The modern Corporation and Private Property. *Indiana Law Journal* Volume 8 Issue 8, 1932.
25. Bidault, F., Jarillo J. C., Bidault, P. Y. Gomez et G., Eska, La confiance dans les transactions économiques, Confiance, Entreprise et Société. Paris, 1995, 109-123.
26. Bierstaker, J. L., Brody, R. G. & Pacini C. Accountants' perceptions regarding fraud detection and prevention methods. *Managerial Auditing Journal* Vol. 21 No. 5, 2006, 520-535.
27. Boeije, H. A Purposeful Approach to the Constant Comparative Method in the Analysis of Qualitative Interviews'. *Quality and Quantity*. Vol. 36, 2002, 391-409.
28. Bologna, J., Lindquise, R. Fraud Auditing and Forensic Accounting: New tools and Techniques. Wiley 2nd edition. 1995, ISBN-13: 978-0471106463.
29. Booth, R. Who should recover what for securities fraud? *University of Maryland School of Law Legal Studies*. Research Paper No. 2005-32, 2005.
30. Bryman, A. and Bell, E. Business research methods. Oxford. *Oxford University Press*, 2003.
31. Brytting, T., Minogue, R., Morino, V. The Anatomy of Fraud and Corruption. Gower, 2011, ISBN 13: 9780566091537.
32. Burns, N., Kedia, S. The impact of performance – based compensation on mis-reporting. *Journal of Financial Economics*. Vol. 79, Issue. 1, 2006, 35-67.
33. Canadian Institute of Chartered Accountants (CICA) (1995). Guidance on control. Carnegie Mellon University (2016). Capability Maturity Model.

34. Center for Audit Quality. Deterring and Detection financial reporting fraud: A platform for Action, 2010.
35. Conlon, E., and Parks, J. The effects of monitoring and tradition on compensations arrangements: An experiment on principal/agent dyads. Best papers proceedings, 1988, 191-195.
36. Choo, F., Tan, K. An “American Dream” theory of corporate executive Fraud. *Accounting Forum* 31, 2007, 203-205.
37. Choo, K. The cyber threat landscape: Challenges and future research directions, *Computers & Security*, 30, 8, 2011, 719-731.
38. Cohen, L. E. and Felson, M. Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach. *American Sociological Review*, 44, 4, 1979, 588-608.
39. Cohen, L., and Felson, M. Human Ecology and Crime: A routine Activity Approach. *Human Ecology*. Vol. 8. No. 4, 1980.
40. Colbert, J., Luehlfing, M. and Alderman, W. Auditing. Engagement risk. *The CPA Journal*. (Colbert, Luehlfing and Alderman, 1996.
41. Coleman, D. F. and P. G. Irving. The influence of source credibility attributions on expectancy theory predictions of organizational choice. *Canadian Journal of Behavioural Science* 29, 1997, 122-131.
42. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) 2016. “Internal control — integrated framework.” Online at: www.coso.org/IC-IntegratedFramework-summary.htm
43. Companies Act of 2006 (2016). Available at <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents> (Last accessed august 10, 2016).
44. Cressey, D. R. The criminal violation of financial trust. *American Sociological Review*, 15(6), 738-743, December, 1950, 1-15. Retrieved from www.JSTOR.org
45. Cressey, D. R. Other People’s Money. Montclair, NJ: Patterson Smith, 1953, 1-300; Daily, C., Daltom, D., Cannella, A. Corporate Governance: Decades of Dialogue and Data”. *Academy of Management Review*. Vol. 28, 2003, 371-383.
46. Cunningham, L. Finance Theory and Accounting Fraud: Fantastic Futures versus Conservative Histories. 53 *Buff. L. Rev.* 789, 2005.
47. Dandago K. *Causes of Fraud in Banking Industry and Measures of Control*. Text of paper presented at Kano Bankers Annual Award/Dinner Ceremony, organized by Kano Area Bankers Clearing House Committee under the auspices of C.B.N., 1998.
48. Davia, R. *Fraud 101. Techniques and Strategies for Detection*. Wiley & Sons, Incorporated, 2000, ISBN-13: 9780471373094.
49. Davis, H, Shoorman, F. Donaldson, L. Toward a Sterardship Thoery of management, *The Academy of management Review* Volume 22, Number 1, 1997.
50. DeAngelo, L. Auditor size and quality. *Journal of Accounting and Economics*, 3, 1981, 183-199.

51. Dechow, P. M., Sloan, R. G. and Sweeney A. P. Causes and consequences of earnings manipulation: An analysis of firms subject to enforcement actions by the SEC. *Contemporary Accounting Research* 13 (Spring): 1-36, 1996.
52. Dechow, P., Larson, Sloan. Predicting Material Accounting Misstatements. *Contemporary Accounting Research*. Vol. 28 No 1, 2011.
53. Dechow, P., Skinner, D. Earnings Management: Reconciling the Views of Accounting Academics, Practitioners and Regulators, 2000.
54. Deegan, C., Unerman, J. Positive Accounting Theory. In C. Deegan & J. Unerman, *Financial Accounting Theory* (pp. 205-265). New York: McGraw-Hill, 2004.
55. Deloitte Report (2008). Ten things about financial statement fraud – third edition: a review of the SEC enforcement releases 2000-2008.
56. Deloitte LLP. Ten Things about Financial Statement Fraud – Third Edition. New York: Deloitte Forensic, 2009.
57. Dinev D. Economic fraud Part One APII (Ikonomicheskite Izmami. Chast Purva), 2006.
58. Dinev, M. Control and Regulation in social management. Publishing House UNWE (Kontrol I regulirane v sozialnoto upravlenie), 2015.
59. Dineva, V. Efficacy of internal control from COSO perspective -2013. *IDES Magazine* Issue 4, 2015, 2.
60. Dodd-Frank. Wall Street Reform and Consumer Protection Print., 2010.
61. Donaldson, Davis, J. Stewardship Theory. *Australian Journal of Management*. Volume 16, 1991.
62. Dooley, D. Financial Fraud: Accounting Theory and Practice. *Fordham Journal of Corporate and Financial Law*, 2002.
63. Dorminey, J., Fleming, A., Kranacher, M., & Riley, R. Beyond the fraud triangle: *The CPA Journal*, 80(7), 2010, 17-23.
64. Dorminey, J., Fleming, S., Kranacher, M., and Riley, R. The evolution of fraud theory". American Accounting Association Annual Meeting, Denver, August, 2011, 1-58.
65. Dye, R. Auditing standards, legal liability, and auditor wealth. *The Journal of Political Economy*, 101 (5), 1993, 887-914.
66. Economic Crime Survey (2009). Available at: <https://www.pwc.com/gx/en/economic-crime-survey/pdf/global-economic-crime-survey-2009.pdf>
67. Ekman, P., Friesen, W. Nonverbal leakage and clues to deception, *Psychiatry* 32 (1), 1969.
68. Elliott, W. B. Are investors influenced by pro forma emphasis and reconciliations in earnings announcements? *The Accounting Review* 81 (1), 2006, 113-133.
69. Elliott, R., and Willingham, J. *Management fraud: Detection and deterrence*. New York: Petrocelli Books, 1980.
70. Elrod, H. and Gorhum, M. Fraudulent financial reporting and cash flows. *Journal of Finance and Accountancy*. Vol 12, 2015, 56-63.

71. Erickson, M., Hanlon, M., and Maydew, E. How much will firms pay for earnings that do not exist? Evidence of taxes paid on allegedly fraudulent earnings. *The Accounting Review*, 79, 2004, 387-408.
72. Erickson, M., M. Hanlon, and E. L. Maydew. Is there a link between executive equity incentives and accounting fraud? *Journal of Accounting Research* 44 (Spring), 2006, 113-143.
73. Ernst, & Young (2009). Detecting financial statement fraud. Retrieved: 2 March 2016 from [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/FIDSFI_Detecting_Financial_Statement_Fraud.pdf/\\$FILE/FIDS-FI_detectingFinanceStatementFraud.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/FIDSFI_Detecting_Financial_Statement_Fraud.pdf/$FILE/FIDS-FI_detectingFinanceStatementFraud.pdf)
74. Ernst and Young (2011) Growing beyond: a place for integrity – The twelfth GFS (global fraud survey).
75. Ernst and Young (2016) The auditors responsibility to consider fraud in an audit of financial statements. Presentation available at: <http://www.unifr.ch/controlling/assets/files/Noesberger2016/fraud.pdf>
76. Fama, E. and Jensen, M. Separation of ownership and Control. *Journal of Law and Economics*, 26 (6), 1983, 301-324.
77. Fanning, K. and Cogger, K. Neural network detection of management fraud using published financial data. *International Journal of Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management*, vol. 7, no. 1, 1998, 21-41.
78. Farrel, M. and Hoon, A. What's your company's risk culture? *Business week*, 2009.
79. Feroz, H., Park, K. and Pastena, S. The Financial and Market Effects of the SEC's Accounting and Auditing Enforcement Releases. *Journal of Accounting Research*, 1991, 107-142.
80. Financial Accounting Standards board (1980; 2016). Available at: <http://www.fasb.org/home>
81. Financial Reporting Council (2010). The UK corporate governance code. Available at: www.frc.org.uk/corporate/ukcgcode.cfm. Last accessed 2nd may 2016.
82. Financial Services and Market act (2016). Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/8/contents> (Last Accessed August 10 2016).
83. FTMS Group (FTMS). *ACCA audit framework*. (Paper 6) 2001.
84. Fontana, A. Frey, J. H. The interview: From structured questions to negotiated text. *Handbook of Qualitative Research*. 2 (24), 2000, 645-672.
85. Fraud act of 2006 (2016). Available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/35/contents> (Last Accessed August 10 2016)
86. French, J., Raven, B. The Bases of Social Power. In D. Cartwright (Ed.). *Studies in Social Power*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1959.

87. Fischer, P. S. Schulz-Hardt; and D. Frey. Selection exposure and information quality: How different information quantities moderate decision makers' preference for consistent and inconsistent information. *Journal of Personality and Social Psychology* 94(2), 2008, 231-244.
88. Ghana (2010). Corporate Governance Guidelines of Ghana. [Online] Available at http://www.ecgi.org/codes/all_codes.php Accessed: February 1, 2016.
89. Graham, J., Harvey, C., and Rajgopal, S. The economic implications of corporate financial reporting. NBER Working Paper No. 10550, 2004.
90. Gravitt, J. Recognizing financial statement fraud red flags. Hamilton, S., A. Micklethwait, 2006.
91. Griffiths, I. *Creative accounting: How to make your profits what you want them to be*. London: Unwin Hyman Ltd, 1986.
92. Harrington, C. Analysis ratios for detecting financial statement fraud. *Fraud Magazine* Hogget, J., Edwards, L. and Medlin, J. Accounting. John Wiley and Sons, 2005, ISBN-13: 9780470806586, 2008.
93. Holmstrom, Bengt. Managerial Incentive Problems: A Dynamic Perspective. *Review of Economic Studies*. 66(1), 1999, 169-182.
94. Hooper, M. J. & Pornelli, C. M. (2010). Deterring and detecting financial fraud: A platform for action. <http://www.thecaq.org/docs/reports-and-publications/deterring-and-detecting-financial-reporting-fraud-a-platform-for-action.pdf>? Retrieved on 2 March 2016.
95. Howe, M. A., Malgwi, C. A. Playing the Ponies: A \$5 Million Embezzlement Case. *Journal of education for business*, 82 (1), 2006, 27-33.
96. Hunt, I. (2000). *Current SEC financial fraud developments: a speech* Available at: <https://www.sec.gov/news/speech/spch351.htm> Accessed: 01.04.2016
97. AICPA (2016). American Institute of CPAs. Available at: <http://www.aicpa.org/Pages/default.aspx>
98. AICPA. (1999) *Audit issues in revenue recognition*. Available at: <http://ftp.aicpa.org/public/download/members/div/auditstd/revrec2.pdf>
99. International Standard on Auditing (ISA). (2016). Available at: <https://www.iaasb.org/clarity-center/clarified-standards>
100. Institute of Internal auditors (2016). Frameworks for internal control. Available at iia.org.
101. The Institute of Internal Auditors Practice Guide (2010). Assessing the Adequacy of Risk Management Using ISO 31000.
102. Institute of Internal Auditors (2001) Standards for the Professionals Practice of Internal Auditing. Available at: <https://na.theiia.org/standards-guidance/mandatory-guidance/Pages/Standards.aspx> (Accessed: April 28 2016)
103. Institute of Internal Auditors, the American Institute of Certified Public Accountants and Association of Certified Fraud Examiners (2007) 'Managing the Business Risk of Fraud: A Practical Guide', Available at: <http://www.aicpa.org/InterestAreas/ForensicAndValuation/Resources/PractAids>

Guidnce/DownloadableDocuments/managing_business_risk_fraud_excerpt.pdf
(Accessed: April 20 2016)

104. Intal, T., Do, L. Financial Statement fraud – Recognition of Revenue and the Auditor’s Reponsibility for Detecting Financial statement Fraud. Goteborg University, Elanders Novum, 2008.
105. Institute of risk management (IRM) (2012). Risk Culture: Under the Microscope Guidance for boards. [Online: available at: www.irm.co.uk] Last accessed 6.07.2016.
106. Jans, M., N. Lybaert, and Vanhoof K. A framework for internal fraud risk reduction at IT integrating business processes: The IFR2 framework. *International Journal of Digital Accounting Research* 8 (14), 2009.
107. Jensen, M., Meckling, W. Theory of the firm: Managerial behavior costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics* Volume 3 Issue, 1976, 305-360.
108. Johnson, P. R., & Indvik, J. Too many hands in the cookie jar: Conflict between employees and organizations over theft. *Proceedings of the Academy of Organizational Culture, Communications and Conflict*, 7(2), 2002, 9-13.
109. Kedia, S. & Philippon, T. The economics of fraudulent accounting. Working Paper, 2005.
110. Kennedy, K. An Analysis of Fraud: Causes, Prevention, Notable Cases. University of New Hampshire Scholars’s Repository, 2012.
111. Kenyon, W. and Tilton, P. D. Potential red flags and fraud detection techniques: A Guide to Forensic Accounting Investigation, First Edition, John Wiley & Sons, Inc, New Jersey, 2006.
112. Kelly, P. and Hartley, C. A. Casino gambling and workplace fraud: a cautionary tale for managers. *Management Research Review*, Vol. 33, No. 3, 2010, 224-239.
113. Kirkos, E., Spathis, C., Manolopuls, Y. Data mining techniques for the detection of fraudulent financial statements. *Expert systems with applications*, 32(4), 2007, 995-103.
114. KPMG (2011) Who is the typical fraudster? Available at: <https://home.kpmg.com/us/en>
115. Kreutzfeldt, R and Wallace, W. Error Characteristics in Audit Populations: Their Profile and Relationship to Environment Factors. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 1986, 20-43.
116. Kwok, B. Accounting Irregularities in Financial Statements: A definitive Guide for Litigators, Auditors and Fraud Investigators. *Gower*. ISBN-13: 978-0566086212, 2005.
117. Lee, T. A., R. W. Ingram, and T. P. Howard. The difference between earnings and operating cash flow as an indicator of financial reporting fraud. *Contemporary Accounting Research* 16 (Winter), 1999, 749-786.

118. Lee, T., Gloeck J. and Palaniappan, A. The audit expectation gap: an empirical study in Malaysia, *Southern African Journal of Accountability and Auditing Research*, 9, 2007, 57-88.
119. Lennox, C., Pittman, J. Big Five Audits and Accounting Fraud, *Contemporary Accounting Research*. Vol27, No1, 2010, 209-247.
120. Lister, L. M. *A Practical Approach to Fraud Risk: Internal Auditors*, 2007.
121. Lofland, J., Snow, D., Anderson, L., and Lofland, L. *Analyzing Social Settings: A Guide to Qualitative Observation and Analysis*, 4th Edition, London: Wadsworth, 2006.
122. Malhotra, N., and Birks, D. *Marketing Research. An Applied Approach*, 3rd edition, Essex: Pearson Education Limited, 2007.
123. Meckling, J. Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, Volume 3, 1976, 305-360.
124. MEDA and MicroSave (2007). "MFI Internal Audit and Controls Toolkit". [Online] Available at <http://www.microsave.org> Accessed: January 10, 2016
125. Merriam Webster Dictionary (2016). Available at: <http://www.merriam-webster.com/>
126. Miller, S. The press as a watchdog for accounting fraud, Working – paper, Harvard University, 2003.
127. Milliken, F. J., Morrison, E.W., Hewlin, P. F. An Exploratory Study of Employee Silence: Issues that Employees Don't Communicate Upward and Why, 40 *J. Mgmt. Stud*, 2003.
128. Mohamed, N. Financial Statement Fraud Control; Audit Testing and Internal Auditing Expectation Gap. *University Technology Mara Malaysia. IPEDR Vol 65*, 2013.
129. Murdock, H. (2008). The Three Dimensions of Fraud: Internal Auditors. Retrieved on June 01, 2016 from www.emerald.com.
130. National Commission on Fraudulent Financial Reporting (1987). Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting. Available at: <http://www.coso.org/FraudReport.htm> Accessed 5.5.2016.
131. Newman, M., Pennebaker, J., Berry, D., Richards, J. Lying words: predicting deception from linguistic styles. *Personality and Social Psychology Bulletin* 29 (5), 2003.
132. Okaro, S. C. The Role of Directors in Good Corporate Governance in Nigeria. *Journal of Global Accounting*, 1(1), 2005, 67-74.
133. Okezie, A. An Analysis of Fraud in Nigerian Banks. *American Charter of Economics and Finance*, Vol. 1 No. 2, 2012, 60-73.
134. Oxford Dictionary (2016). Available at: [oxford dictionary.com](http://oxforddictionary.com)
135. Ozkul, FU & Pamukcu, A. Fraud Detection and Forensic Accounting. In K. a. Caliyurt, *Emerging Fraud: Fraud Cases and Emerging Economies*, 19-41, Springer. Berlin, 2012.
136. Pesaru, S. Tech-professors expose fuzzy accounting. *Contributing Writer*, 2002.

137. Persons, O. Using financial statement data to identify factors associated with fraudulent financial reporting: *Journal of Applied Business Research*, vol. 11, no. 3, 1995, 38-46.
138. Petrova, D. Use of accounting estimates and fraudulent financial reporting – a paper read at the conference Theory and Practice of Financial Crimes, 2007.
139. PriceWaterHouse Coopers Survey, *Economic Crime Survey: people, culture and controls*, The 4th Biennial Global Economic Crime, 2007.
140. PriceWaterHouse Coopers *Global Economic Crime, Cybercrime: protecting against the growing threat*, 2011.
141. Rasha, K., & Andrew, H. (2012). The New Fraud Triangle, *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, Vol. 3(3): Retrieved from google.com July 13, 2016.
142. Rae, K., and Subramaniam, N. Quality of internal control procedures: Antecedents and moderating effect on organizational justice and employee fraud. *Managerial Auditing Journal*, 23(2), 2008, 104-124.
143. Roggeveen, L. Are Auditors more alert on fraud. Erasmus University Rotterdam Faculty of Economics, 2009.
144. Reinstein, A. Moehrlr, R. and Moehrlr, J. Crime and punishment in the marketplace: Accountants and business executives repeating history. *Managerial Auditing Journal*, 21 (4), 2006, 420-435.
145. Rezaee, Z. *Financial statement fraud. Prevention and detection*. New York: John Wiley & Sons, Inc., 2002.
146. Rezaee, Z. Causes, consequences and deterrence of financial statement fraud, *Perspectives on Accounting Critical* 16, 2005, 277-298.
147. Rezaee, Z., Crumbley, D. L. & Elmore, R. C. Forensic accounting education. *Advances in Accounting Education: Teaching and Curriculum Innovations*, 2004.
148. Ritchie, J. *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers*. London: Sage Publications, 2003.
149. Rudewicz, F. The Fraud Diamond: Use of Investigative Due Diligence to identify the Capability Element of Fraud. The Connecticut Turnaround Association Management Newsletter, Vol. 4(1), February, 2011, 1-3.
150. Sadka, G. Financial reporting and product markets: learning from competitors, working -paper, University of Chicago, 2004.
151. Sarbanes-Oxley Act of 2002, *et seq.* (2002). Print.
152. Schaffir, W. and Stebbins, R. *Experiencing Fieldwork*, Newbury Park: Sag Publications, 1991.
153. Schein, E. *Organizational culture and leadership 2nd edition*. San Francisco, CA: Josse-Bass, 1992.
154. Schipper. Earnings Management. *Accounting Horizons*, 1989.
155. Securities and Exchange Commission (1999). *Annual Report* available at <https://www.sec.gov/>

156. Securities Act of 1933, U.S Securities and Exchange Commission. Available at: <http://www.sec.gov/about/laws/sa33.pdf>
157. Securities Exchange Act of 1934, U.S Securities and Exchange Commission. Available at: <http://www.sec.gov/about/laws/sea34.pdf>
158. Sheetz, M., Silvestone, H. Forensic accounting and fraud investigation for non-experts. 2nd edition. Wiley, Hoboken, NJ, 2007, 62.
159. Silverstone H, Sheetz M. Forensic accounting and fraud investigation for non-experts, 2nd edn. Wiley, New York, NY, 2007, 62.
160. Smaili, N., Labelle, R., Stolowy, H. (2009). La publication d'une information financière non conforme à la loi et aux normes: Déterminants et conséquences. *Comptabilité – Contrôle – Audit*, n° 15 (1), 2009, 159-198.
161. Statement on Auditing Standards. (2016) Association of certified public accountants Available at: <http://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/Pages/SAS.aspx>
162. Stoyanov, S. Accounting Principles. *Textbook*, 2008.
163. Straub, D. W. and Welke, R. J. Coping with systems risk: security planning models for management decision making, *MIS Quarterly*, (22:4), 1998, 441-469.
164. Sutherland, Edwin H. *White Collar Crime*, New York: Holt, Rinehart & Winston, 1949.
165. Summers, S., Sweeney, J. Fraudulently Misstated Financial statements and insider trading: An empirical analysis. *The Accounting Review*, 73(1), 1998, 131-146.
166. Sundamurthy, C., Lewis, M. Control and Collaboration: Paradoxes of Government" *Academy of Management Review*, Volume 28, 2003, 387-416.
167. Suttinee, P., and Phaprueke, U. Causes and consequences of corporate Governance in Thai Listed Companies. *Review of Business Research*, Vol. 8 (2), 2008.
168. Taylor, N. Reporting of crime against small retail businesses. Trends and Issues in crime and criminal justice no 242. Canberra: Australian Institute of Criminology, 2003.
169. Theft Act 1968 (2016). Available at <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1968/60/contents>
170. Turkington, S. (2004) Financial services regulation- The reform of the English system. Available at http://archivioceradi.luiss.it/documenti/archivioceradi/impresa/banca/Sarah_Regulation_UK.pdf (last accessed: 19 July 2016)
171. The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), *Fraudulent Financial Reporting: 1987-1997 An Analysis of U.S. Public Companies*. Washington, D. C.: Government Printing Office, 2002.
172. Financial Services and Market Act (2000) Available: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/8/contents>
173. The International Standards of Supreme Audit Institutions (2008). The Auditors' responsibly relating to Fraud in an Audit of Financial statements.

174. The UK fraud Act (2006). Available at:
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/35/contents>
175. United States Sentencing Commission (2002). Guidelines manual available at: <http://www.ussc.gov/sites/default/files/pdf/guidelines-manual/2002/manual/2002guid.pdf> Last accessed 6.07.2016.
176. Ussher, K. (2007) Fighting Fraud Together – the attorney general sets out a new vision fortackling fraud, Attorney General’s Office, 9 October. Available at:
<http://www.northwestfraudforum.co.uk/Downloads/Attorney%20General%20ONFRC%20-%20PR%20Oct07.pdf> (Last accessed: June 12 2016)
177. Vance, S. Corporate leadership: Boards, directors and strategy. New York: McGraw-Hill, 1983.
178. Veysel, A. Auditing. *Ciela Publishing*, 2017.
179. Vrij, K. Edward, K. Roberts, R. Detecting deceit via analysis of verbal and Nonverbal behavior, *Journal of Nonverbal Behavior* 24 (4), 2000.
180. Vroom, V. H. Work and motivation. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 1964.
181. Warne, R. C. The Effects of Fair-Market Valuations of Non-Current Assets on the Judgments of Nonprofessional Investors. Working Paper. George Mason University, 2009.
182. Watoseninyi, A. Financial Control in the Nigerian Public Sector, unpublished Faculty of Administration seminar paper, A.B.U. Zaria, 1995.
183. Watts, R. & L. Zimmerman Positive Accounting Theory. Prentice Hall, 1986.
184. Wells, J. T. Irrational ratios. *Journal of Accountancy*, 192 (2), 2001, 80-83.
185. Wells, J. T. Corporate Fraud Handbook: Prevention and Detection. 3rd edition, Hoboken, New Jersey, John Wiley & Sons, Inc., 2001, 1-400.
186. Wilks, J. and Zimbelman, M. Using game theory and strategic reasoning concepts to prevent and detect fraud. *Accounting Horizons* 18 (September), 2004, 173-184.
187. Wilks, J. and Zimbelman, M. Decomposition of Fraud-Risk Assessments and Auditors’ Sensitivity to Fraud Cues. *Contemporary Accounting Research*. 21(3), 2004, 719-745.
188. Willison, R. Understanding the perpetration of employee computer crime in the organizational context. *Information and Organization*, 16, 4, 2006, 304-324.
189. Wilson, I. Regulatory and institutional challenges of corporate governance in Nigeria post consolidation. *Nigerian Economic Summit Group (NESG) Economic Indicators*, April-June, Vol. 12, No 2, 2007.
190. Winsconsin Department of Financial Institution (2010) Available at: <http://www.wdfi.org/> Last Accessed 6.6.2016.
191. Whitman, M. E. In defence of the realm: understanding the threats to information security, *International Journal of Information Management*, (24:1), 2004, 43-57.
192. Wolf, D. T. & Hermanson, D. R. The Fraud Diamond: Considering the Four Elements of Fraud. *The Certified Public Accountants (CPA) Journal*, 2004.

193. Wolfe, R. and McGinn, K. Perceived relative power and its influence on negotiations. *Group Decision and Negotiation*, 14, 2005, 3-20.
194. Wuerges, A., Borba, J. Accounting fraud detection: is it possible to quantify undiscovered cases? Social Science Research Network, 2010.
195. Zhou, L., Burgoon, J., Nunamaker, J., Twitchell, D. Automating linguistics based cues for detecting deception in text based asynchronous computer mediated communication: an empirical investigation. *Group Decision and Negotiation* 13 (1). 2004.